

הטורים שקדמו ל"טור השביעי"

דן אלמגור

אלתרמן, מתחכמת ומקורית לאין ערוך מזו של קורמיר. הוסיפו לכך, כמובן, את כשרונו של המשורר, את גמישות לשונו, את חוש ההומור שלו והמוסיקליות הכובשת של חרוזיו: את רגישותו לעול ולצדק, את אומץ ליבו, וכן גם את העובדה הטכנית שאינה ניתנת לוויכוח: הוא היה בעל הטור המתורז הראשון בעתונות הארץ ישראלית — הארץ ישראלית בכללה, לא רק העברית! — שפירסם את טוריו במשך שנים רבות בקביעות, אחת לשבוע, בפניה קבועה בעתון. אל אלתרמן ואל עמיתיו וממשיכיו נשוב מאוחר יותר. הפעם נתחיל לעסוק דווקא בכל אלה שקדמו לו.

לקורא שאינו בקי בתולדות השירה העברית והספרות הארצישראלית בכללה נדמה עתה, שאלתרמן הוא אביר מחוללו של הז'אנר העתונאי בשירה העברית, ולא היא. (דן מירון, שירי יהודה קרני, תשנ"ב, כרך א', עמ' קמ"ו).

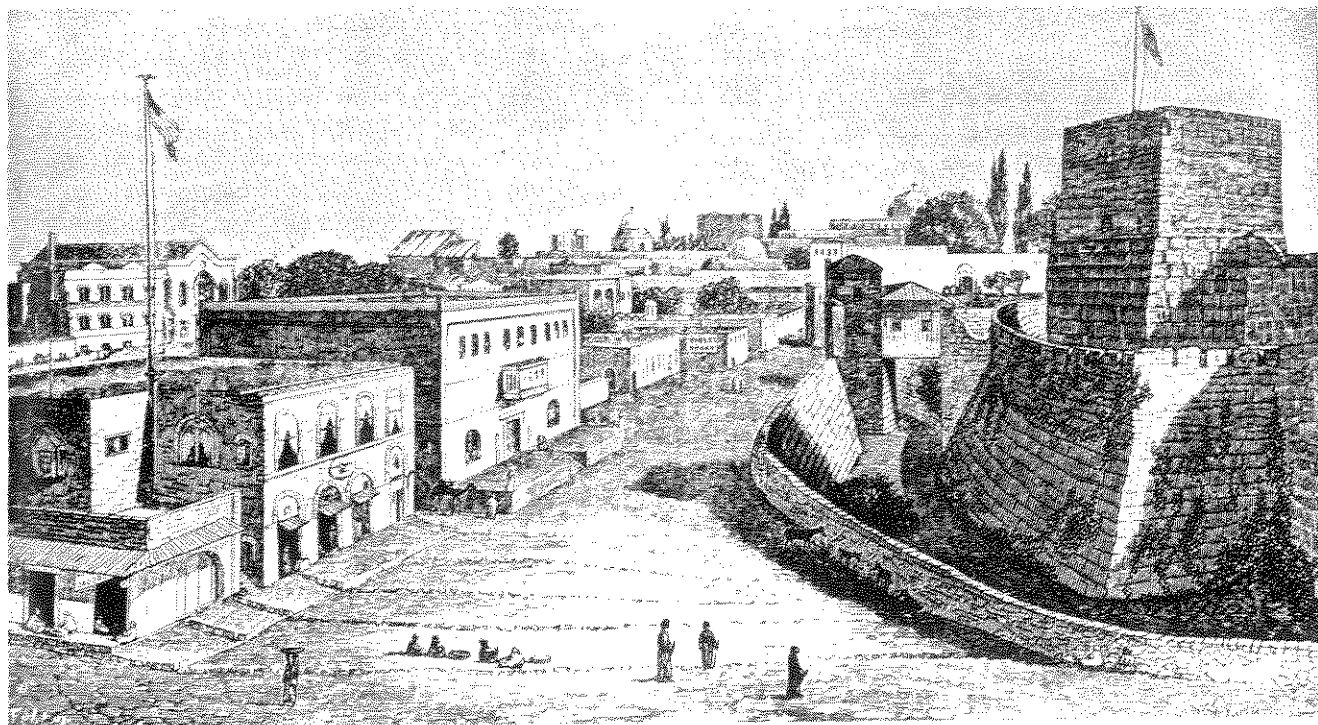
בצדק מציין דן מירון, בציטטה שהובאה לעיל, כי בעיני רבים מהקוראים בני ימינו מזוהה הטור הסאטירי-אקטואלי המחורז בעתונות העברית עם "הטור השביעי" של נתן אלתרמן, שראה אור בחתימת נתן א., מדי יום ו' בטור השביעי של עמוד ב' של העתון היומי "דבר" מאז פברואר 1943 ועד לאמצע שנות ה-60. במשך שמונה השנים וחצי שקדמו להופעת "הטור השביעי" הראשון, מאז יולי 1934, פירסם אלתרמן (בשמות-העט "אגב" ו"אלוף נון") טורים מתורזים דומים בעתונים "הארץ" ו"דבר" (תחילה ב"תוספת ערב", ואחר כך במהדורת הבוקר), ואלה מוכרים כיום בעיקר בזכות שני הכרכים של "רגעים", שכונסו אחרי מותו של המשורר. הדור הצעיר יותר, שלא ידע את נתן א., מקשר טורים עתונאיים מחורזים בעיקר עם ה"מקאמות" של חיים חפר ועם טוריו המנוקדים של דידי מנסי, שהחלו להופיע בקביעות ב"ידיעות אחרונות" באמצע שנות ה-60, בערך בתקופה שבה חדל אלתרמן לפרסם את טורו המנוקד ב"דבר".

כאמור, לא היה אלתרמן הראשון שפירסם טורים אקטואליים מחורזים בעתונות העברית היומית בארץ. ברשימתו הנ"ל ובספרו "נגוע בדבר" (תשנ"א) מזכיר מירון כחצי תריסר משוררים עבריים, שקדמו לאלתרמן לפחות בשש שנים בפירסום סאטירות אקטואליות מחורזות בעתונות: אביגדור המאירי, עמנואל הרוסי, יהודה קרני, דוד שמעוני, אברהם שלונסקי, אלכסנדר פן, עזרא זוסמן ואחד "יהונתן", המוכר לנו רק בשם העט שלו. גם חנן חבר, תלמידו של מירון, שחקר את תולדות "השיר הפוליטי בארץ ישראל", מצביע בספריו ובמאמריו על סוף שנות ה-20 — 1927-1928, התקופה שבה נולדו בתל אביב שני התיאטרונים הסאטיריים העבריים הראשונים, "הקומקום" ו"המטאטא" — כתקופת הולדתו של השיר הפוליטי העברי, שסלל את הדרך ל"טורים" של אלתרמן.¹ מדוע אפוא זכה דווקא אלתרמן לכך שאנו רואים בו את חלוץ הטור האקטואלי המחורז בעתונות? מירון מצביע על כך ש"תפישת המהות והייעוד של השיר העתונאי היתה שונה אצל

הפזמונאי הראשון — למך

עיון בתולדות הסאטירה והשיר העברי יגלה, ששירים סאטיריים אקטואליים, המגיבים בעוקצנות על אירועים ודמויות, ואפילו שירים שניתן לכנותם "פוליטיים", הופיעו אצלנו הרבה לפני סוף שנות ה-20 למאה שלנו. בעצם, אם תרצו, מרגע שנולדה השירה העברית. אמנם, שמו של הפזמונאי-המשורר הראשון בלשון העברית — למך — אינו מהניף לעמיתיו המאוחרים יותר, אבל כבר בשיר העברי הראשון, המופיע בתחילת ספר בראשית ופונה לעדה ולצילה, יש התייחסות למאורעות "אקטואליים" ("כי איש הרגתי לפצעי, וילד לחבורתי"). וכרוז שרבים מן השירים והמשלים המופיעים אחריו בתנ"ך (שירת הים, שירת דבורה, משל יותם, משל כבשת הרש, דברי הנביאים על "פרות הבשן" ו"משיגי בית בבית" ועוד ועוד) נכתבו גם הם בעקבות אירועים אקטואליים, ולא פעם יש בהם תגובה סאטירית סרקסטית, לעתים נועזת ובוטה, על אנשים ואירועים חשובים. אם תרצו, "שירה פוליטית" מובהקת. לא פעם סיכנו ה"משוררים" ההם את מעמדם ואת חייהם, אך למען האמת והמטרה שבהן דגלו היו מוכנים לרדת גם אל הבור שב"חצר המטרה".

גם במשך כל ימי הביניים ותקופת הרנסנס נכתבו מאות, ואולי אלפי שירים אקטואליים וסאטיריים ומקאמות בפרוזה מחורזת, שהגיבו על מאורעות עצובים ומשמחים בחיי הקהילה והעם; ביכו על גזירות, גירושים ואסונות; תיארו מלחמות, רעידות אדמה ושריפות; עקצו שליטים, גבירים, פרנסים ומשוררים מתחרים; חשפו שחיתויות ותאוות בצע, יוהרה, בורות ושאר חטאים. שירה סאטירית אקטואלית ופוליטית לכל כלליה ודקדוקיה. והמדובר בכל הקהילות, כמעט בכל השפות והדיאלקטים. משוררים נועזים וחד

ירושלים העתיקה (ליד מגדל דוד), כפי שהייתה ברבע האחרון של המאה ה-19 בעת שהופיע שירה של "בת כולל אונגריה"

היה הפיליטוניסטן הראשון, ש"קטעי השירה שבפיליטוניו נובעים מן הטקסט, ובנוסף לכך הם בעלי טעם ורמה" (עמ' 247), והוא מצטט ממנו ומחרוזי ממשכו, "יח טביוב, מי שהוציא גם את העתון העברי היומי הראשון (והאחרון עד כה) לילדים⁴. דפרוף בכרכים המצהיבים של העתונים העבריים של סוף המאה ה-19 ותחילת המאה ה-20 יגלה מעל עמודי "המגיד", "המליץ", "הצפירה", "העברי" ודומיהם גם את יצירותיהם של עשרות משוררים וחרוזים נוספים, שרק מעטים מהם היו שנונים ומשעשעים באמת.

המשורר שהעז להתגרות בבארון

מתי הופיע השיר העתונאי בעתונות העברית שיצאה בארץ ישראל? גליה ירדני, בספרה החשוב "העתונות העברית בארץ ישראל בשנים 1863-1904", (תשכ"ט), מזכירה ששירים על נושאים אקטואליים הופיעו מדי פעם גם בעתונים וב"לוחות" השנתיים שיצאו כאן. באסופה המשעשעת "דיליזיאנס לשנים ראשונות"⁵ שערכה, כללה ירדני שני טורים מחורזים כאלה משנות ה-90 (של המאה ה-19). הראשון: "טענות בת כולל אונגריה", שראה אור מעל עמודי "הצבי" של אליעזר בן יהודה בשנת 1893, ובו קובלנה פמיניסטית חריפה בנוסח "אשה דתייה (וגלוחת ראש) מי ידע חיין?". בשיר מתלוננת תושבת מאה שערים לא רק על כך שה"ממונים" מכריחים אותה ללכת בראש גלוח, אלא גם על כך שהם מונעים מבעלה צמא הדעת את הגישה לבית הספרים, ואף נעזרים במרגלים מחופשים, כמעט בסגנון ה"מסתעריים" של ימינו:

כל הקללות תחולנה על ראש ממונינו!
מה להם ולמקלעות ראשינו?

קולמוס היו מוכנים לשלם את המחיר — גלות, כלא, מחסור, עינויים ואפילו מוות — על פרסום חרוזיהם.² "השיר העתונאי העברי" נולד, בעצם, ברגע שבו נולדה העתונות העברית. מן הקבצים הראשונים של "המאסף לבית ישראל", בסוף המאה ה-18, דרך "כוכבי יצחק" ושאר "מכתבי העתים" ו"ספרי השנה", ה"אוצרות", ה"כנסות", הקבצים והאסופות במאה ה-19, לא תמצאו כמעט כתב עת עברי שאינו מכיל בין עמודיו גם שירים, מנוקדים או בלתי מנוקדים, ובהם גם חרוזים אקטואליים, משלים, סאטירות, מיכתמים מחורזים, רמזים גלויים ומוסווים לאישים, לתנועות ולמאורעות: כטבעי וכראוי למאה, שבה התנהלה בכל עזו מאבקם של "בני אור" צמאי ההשכלה ב"בני חושך" החשוכים. וכך, בצד שירים ליריים ולאומיים ושירים אישיים, שחלקם נושאים את הכותרת "ביום הולדת אותי" (שירים שכתב המשורר לכבוד יום הולדתו שלו), מופיעים בעתונות העברית לכל סוגיה גם שירי שבח אקטואליים לכבוד נישואי הקיסר, ליום הולדתה של הקיסרית או ליום הולדת יורש העצר, שהיו בגדר מס שפתיים הכרחי באותה תקופה, וכן שירים סאטיריים רבים, ברוח המסורת של שירת ימי הביניים מזה והסאטירה האירופית מזה, על רבנים וכלי קודש, על עשירים המתהדרים בעושרם, על קמצנים וזללנים, על רופאים ועורכי דין, על מו"לים ועל מבקרי ספרות — כדרך הסאטירה מאז ומתמיד.³ וכמובן, ברגע שהחלו להופיע השבועונים, ולאחריהם היומונים העבריים, לא נעדרו החרוזים האקטואליים גם מהם. הסאטירות, המשלים והפיליטוניים המחורזים של יהודה לייב גורדון, הלוא הוא יל"ג, שרבים מהם הופיעו לראשונה בעתונות השבועית והיומית של תקופתו, הם הידועים מכולם, וחלקם זכורים לנו עוד מימי בית הספר. צבי קרניאל, מחבר "הפיליטון העברי" (תשמ"ב), מצביע שם, בפרקים "הפזמון הסאטירי" ו"המקאמה", על כך שיל"ג

ברמחים, ברוח הסיפורים על לוחמי עשרת השבטים האבודים שמעבר לסמבטיון.⁶

אחד השירים הסאטיריים הראשונים שפירסם אימבר ב"חבצלת" הוא הפזמון ההיתולי "קדוש וברוך", המלגלג על העולים התמימים המתפתים למיסיונרים. לדברי ירדני, המצטטת בסיפרה משיריו ההם, היה זה "שיר אקטואלי מאוד".⁷ מאוחר יותר האשים בן יהודה את אימבר על כך שהוא עצמו מקבל תמיכה מהמיסיון, והיתה זו אחת התגובות הברוטות הראשונות לטור אקטואלי מחורז בעתונות העברית, שגרמה, ככל אחיותיה, למרירות ולחילופי עקיצות. אימבר הצליח להגיע אל עמודי "הצבי" רק בתקופה שבה שהה העורך בביקור ברוסיה, וזאת בזכות יחיאל מיכל פינס, מ"מ העורך, שפתח את עמודי העתון בפניו.⁸ בשנת תרמ"ו (1886) פירסם אימבר ב"הצבי" כמה שירים סאטיריים אקטואליים, וביניהם גם שיר היתולי בשם "תפילה וחשובה", שבו "יש, כמדומה, קריצת עין לגלגנית לעבר פרומקין" בעל ההשפעה. עם שובו של בן יהודה ארצה נאלץ מחבר "התקווה" לחזור ל"חבצלת", ובכמה משיריו שראו שם אור ("תפילה", "פותר החלומות") לא היסס מלבוא חשבון עם בן יהודה, וכמובן עורר בכך את זעם משפחת בן יהודה וירידיה.

העקיצות המחורזות כנגד "אילי עתונות" כפרומקין ובן יהודה חייבו אומץ לב, שלא חסר לאימבר חובב הפרובוקציות. אבל אומץ לב גדול פי כמה היה דרוש אז כדי לתקוף את "האיש החזק" באמת — הלא הוא הבארון רוטשילד בכבודו ובעצמו. ברוח המשוררים העוקצניים העבריים מימי אברהם אבן עזרא (בעל "אשכים לבית-השר"), לא היסס אימבר לעקוץ גם את "זרוכבל השני", הוא הבארון, ואת פקידיו המתנשאים, והוא נתן בשיריו האקטואליים "פה לדברי הלעז נגד הפקידות, שהיו עוברים אז מפה לאוזן."⁹ דווקא חובב יין כמוהו, שתרו בהברה אשכנזית "לולי כוסי / אבחר מותי", ושסיפרו עליו כי היה מוכן לכתוב או ל"מכור" שיר חדש או ישן תמורת בקבוק של "האדום האדום הזה", העז להתגרות בעל היקבים הגדולים ובפקידיו — ושילם, כמובן, מחיר כרבים מאחיו הסאטיריקנים.

וכך, על אף שלא היה בעל טור מחורז קבוע ב"חבצלת" או "הצבי", וחרף העובדה שמספר השירים האקטואליים שפירסם כאן במשך עשרים השנים האחרונות של המאה הקודמת — חלקם שלח בדואר מקהיר או מלונדון — מגיע רק לכמה עשרות, ראוי להעריך את אימבר, וזאת גם מפני שהעז לתקוף את החזקים, וביניהם נגידי ועורכי עתונים, והיה מוכן לשלם מחיר על חיצו הביקורת ששלח — ולא לחיות על חשבון הבארון.

"כי לדגדג אני בא!"

הדמות הבולטת הבאה בתולדות הפזמון האקטואלי והפוליטי בארץ קשורה גם היא בכמה מן הפזמונים, שהיו מושרים בין כרמי המושבות בגליל וביהודה. מדובר בקדיש יהודה סילמן, מחבר

--- כי אסרו עליו את בית הספרים.

אחריו יארכו מרגלים שתורים

--- לו לממונינו ראשיהם גילו

ומים קרים עליהם קילחו

כי אז שכחו את מקלעות ראשינו

וגם את בתי ספרינו. (עמ' 20)

שיר שני המופיע בספר הנ"ל הוא שירו של ההיסטוריון הידוע יוסף הלוי, "שירת התולעה", שהופיע ב"לוח ארץ ישראל" של א"מ לונץ שלוש שנים אחר כך, והוא מוקדש ל"ענף התקלאי" החדש שהכניסו פקידי הבארון — גידול תולעי המשי (עמ' 38).

תולעה קטנה, לעזוב התאוששי

מאסר ביצתך, ונסי לעלות

על עפי תותים, וגם לא תחבושי

--- והכני נפשכי למלאכת המשי.

בספר המחקר שלה מצביעה ירדני על כך, שבשנים חרני-חרני"ח (1897-1898) "מופיע כמעט בכל גיליון וגיליון של "הצבי" שיר חדש משל טשרניחובסקי — שיר שנשתלב יפה בתוכן השבועון הירושלמי, שהטיפ לחיים בריאים וחילוניים (הן אחד העם נעל את שערי "השילוח" בפני משורר זה).¹⁰ בצד טשרניחובסקי פירסמו אז שירים מעל עמודי "הצבי" גם משוררים אחרים, שלכמה משיריהם, כלשיריו של טשרניחובסקי, הותאמו או לחנים עממיים קיימים והם הושרו בארץ ובגולה. הכוונה ללייב יפה, א"ל ליבושיצקי, ובעיקר ל"פועל המזמר" מזכרון יעקב ורחובות, נוח שפירא, המוכר יותר בשם העט שלו, "בר נש", ש"שיר העבודה" שלו, "היה-הלי-לי, ההעמלי" מוכר גם כיום לכל. שיריו של בר נש — שכמה מהם נגעו בבעיות אקטואליות — ראו אור מן השנים חרני-חרני"ח (עוד טרם עלייתו ארצה) ואילך ב"השקפה" של בן יהודה, "חבצלת" ו"המגיד", ובשנה האחרונה למאה נתפרסם ב"לוח ארץ ישראל" של לונץ השיר הראשון שכתב בארץ, על סיפון האניה שהביאתהו ליפו — "עולי ציון".

אבל מי קדם לכל אלה, והיה חלוץ הכתיבה הסאטירית המחורזת בארץ ישראל? מתברר שהראוי לתואר זה הוא גם בעל "יחוס" אחר מאין כמוהו — נפתלי הרץ אימבר, מחבר ההימנון הלאומי, "התקווה". כן, דווקא הוא. בפרק המוקדש לאימבר מספרת גליה ירדני על כתיבתו הסאטירית של משורר בוהמין זה, שהגיע ארצה עם ראשוני העלייה הראשונה. את שיריו הראשונים כאן פירסם בעתון "חבצלת", כבר בשנים תרמ"ג-תרמ"ד (1883-1884). הוא היה, כידוע, הראשון, שהקדיש שיר לעליית בני תימן ארצה, היא עליית "בתמר" (תרמ"ב). בשירו זה, שנכתב כאן שנה אחת בלבד אחרי בואם, הביע אימבר את אכזבתו מן המראה החיצוני וממצבם הכלכלי הירוד של הבאים, שלא ענו על ציפיותיו האקוטיות-דומנטיות, ומודה שציפה לפרשים גבוהי קומה וחמושים

לא חלפה שנה מאז יסוד תל אביב, ובעל הפזמון עוקץ את העולה מן הגולה בסגנון, המוכר לנו גם היום:

או שמא נשלחת, ידידי,
אלי, אלי, אל "ידידי",
להציץ ביפו, ב"אחוזת" (אחוזת בית)
בוא ואראך את המזוזה
ואיך בנינו כל הבתים —
בערבים ויהודים מועטים,
ואיך ישרנו ההדורים
ואיך טבלנו במים עכורים
עד מתניים.

והשיר הסאטירי, המתוכל בלשון חכמים ובניבים בארמית, מסתיים בשאלת המחץ:

"וכמה, ידידי, תקבל שכרך?"

אין זו, אפוא, עלייה לשמה, אלא עלייה התלויה בדבר, עלייה תמורת שכר. ומדובר ב-1910! בשער גיליון ד' של "ליהודים!", שיצא שנתיים אחר כך, לכבוד פסח תרע"ב (1912), נדפס "שיר החושמה", בכתומת "חושם", והוא הימנען "לקהילות היהודים העותומנים העצומים", המושר לפי מנגינה רוסית דווקא. השיר "מוקדש לבית המורשים הבא" (הוא ה"מורשון", כפי שכינה איתמר בן אבי" את בית הנבחרים). בתיו והפזמון נחלקים בין המקהלה (השרה רק "חושמה, חושמה, חושמה" וגר) לבין "יחיד" ו"יחידה", המלגלים על משפחת בן יהודה: "בן יהודה על מילונו / והגברת חמדה / כבקרת רועה צאנו. כחייל על עמדה". הרבה שנים לפני שנכתב הפזמון על "מלים מלים" שבדה בן יהודה, כתב סילמן: "מה אפוא סוד הגצת, / בעלי, בן יהודה! / מצוץ ומצוץ נא מן המצח / מלת עוז אהודה" (דומה שגם במלה "אהודה" טמונה עקיצה לתידושי בית בן יהודה). ובן יהודה מצליח למצוץ מן המצח את המלה המבוקשת ל"עותומניה", הלא היא אותה מלה, שהמקהלה חוזרת עליה ללא הפסק.

"שיר הנצחון", המופיע בשערו של גיליון ו' של "ליהודים!", שיצא לכבוד פורים תרע"ד (1914) ("לשיר במנגינת 'שבעים' המה הגיבורים"), מגיב על "מלחמת השפות" (העברית והגרמנית) שהתנהלה אז במוסדות החינוך בארץ, וקל יותר לשיר אותו בהברה אשכנזית:

הידד, הידרד, הגבורים,
התלמידים והמורים
ניצחה שפתנו.
הלאה, הלאה, כל מין שטן
אם הוא כהן, אם הוא נתן
מדרך תחייתנו.

השמות "נתן" ו"כהן" מרמזים, כמוכן לשמם של ה"שטנים", אנשי חברה "עזרה" הגרמנית. בשיר נזכרים בשמותיהם המפורשים גם

הפזמונים "שם שועלים יש", "עשרה ציונים היינו" ו"מראש פינה עד קוסטינה".

מול צדודיותו הכחושה של אימבר, כפי שהיא מצטיירת לנו מן הצילומים והתיאורים מאז, מתגלה סילמן כ"פיגורה" עגלגלה הרבה יותר: מחנק, עורך וחרזן ירושלמי שהירבה לכתוב, לפרסם ולנאום. העתון "ליהודים!", שאת גיליונו הראשון הוציא סילמן בפורים תרס"ט (1909) נחשב בצדק כ"עתון ההומוריסטי הראשון בארץ, שיצא לא כמוסף לעתון יומי".¹¹ המוסף ההומוריסטי הראשון, לדברי ג. קרסל, היה "המדגדג", שהוציא אברהם אלמליח כתוספת פורמית לעתונו ("החרות"). גיליונות "ליהודים!" יצאו בירושלים על סף העשור השני למאה, פעם או פעמיים בשנה, לרוב לכבוד פורים או פסח ושבעות, ומתחת לשם העתון מופיעות בקביעות שתי עקיצות, המכוונות כלפי בית בן יהודה: "עתון הַשְּׂמָתִי" (בעתונות של משפחת בן יהודה נקראה החוקה התורכית "חושמה") ו"כי לדגדג אני בא! (מוטו מן החיים הארצישראלים)" — פרודיה על המוטו הבן יהודאי, "כי לעוררך אני בא!".

בכל הגיליונות של "ליהודים!" נכללים שירים סאטיריים אקטואליים מנוקדים, מפרי עטו של העורך, ולרוב הם מודפסים כבר בעמוד השער. כך, למשל, מופיע בשער גיליון ב' (1910) על פני שלושה טורים "שיר בחרוזים" בשם "להעולה מן הגולה!", המלגלג על העולה "מאירופא או אמריקה, / מבוטשאטש [אולי עקיצה לעגנון, שפירסם ביפו את סיפורו הראשון זמן קצר לפני כן] או זמרינקא, / ואולי מאוסטרליה — או מוילנא — או ממקום משכן הנשיא [וולפסון, נשיא ההסתדרות הציונית] / מק"ק קולוניא [קלן] רבתי? בעל הפזמון חושד בעולה שמא נשלח ארצה כדי "על קופת החלוקה להיות חוזר", או "לבדוק חשבונות אצל שטיין" [התעשיין], או כדי לבקר את "מעשי הועד הפועל / בנאום פרוגרמי", או "לנטוע יער פריץ" בשם חובבי הזיגון [יידיש]. הוא מזכיר גם שמות סופרים אחרים כדוריאנוב ושלום אש ("שמא באת לארץ חלב ודבש / מק"ק ורשו [וארשה] עם שלום אש?"), ואפילו שמות עתונים יהודיים בחו"ל, כ"הפרדס" ו"היינט":

[באת] להיות עורך "דער פארדעס" ז"ל
אצל שיריזלי [המדפיס הירושלמי], ובכלל
להוציא דיבה על ישראל
בארצו, כי הוא מתגאל
במילים זיגוניות לרכבות,
ביפו, בירושלים ובמושבות?
או אולי באת, או דילמא [ארמית] — שמא אולי?
בזכות ה"היינט" — עתון יידי בווארשה], או בשביל מה?

מתברר שכבר אז אהבו עלייה, אך אהבו פחות את העולים. שוב ושוב מתגרה הכותב בעולה החדש ("והראני מה יש על חזן / מגן דוד ממעשי בצלאל? / ומה בסידור אשר אתך — "הלל" / בגרמנית"?).

תְּנִיחָה יָמָא!

עתון הגוון

„כי לדנדגך אני בא זי“

(מיאז סן חיים הארדזשיראליים)

ייד שדרה הרעיה

מחיר כל גלען:

בש"י שש עשיריות ברוסיה 16 ק.

ביתר תארוצות, לפי הערך.

שיר הנצחון

יחידו כמנטינת „שבעים הסח הנבורים“...

יזקד הקדו הנבורים,

התקמידים והמורים

נצחה שפוננו:

הלאה הלאה כל מין שטן

אם הוא כהן, אם הוא נתן

מדרך תחיתנו.

מעשה במחניקה, מעשה במחניקה

שדגה את העברית לחניקה

מישום אורדן...

וקמו טובי יסו, חיפה,

גם ירושלים לא עיפה

גם עבר הירדן...

כל הדור בארץ קם

ולוין צלינוב ואחד העם

הרומז את דגלנו:

גם השכיחה היא ההויקה

הגיע קולה לאמריקה

והראינו את כחנו.

הכן הענינים:

שיר הנצחון

הלנימינו הפיחורים,

הכרן בש"י

לחסור ככשית,

טחור נגול:

האוחו ביר,

והחנה יטקו,

וכל סאמיניס,

עיני האורטודוקסיה נשוות

אליך (קריקטור).

ובכן תן פחור,

והחנינו זכו,

כראח כהן,

אוי כבוד ערף

(קריקטור).

משחקי פורים (שיר)---

פוריטיסחן.

בעל תביוח

(קריקטור).

שעור בפרטנטיה-

נחבי בן ופסי.

מכתבים: א' כ' ג' ד'.

מדעות.

פיליסון:

אנדולטאפיוס---

אנדולטאפיוס.

תעודד:

איננו.

השיל:

איננו שבאיננו.

"ליון וצלינוב [שמריהו ליון ויחיאל צ'לנוב] ואחד העם" ומתברר שהמלחמה היא התנהלה מ"שתי גדות הירדן": "וקמו טובי יפן, חיפה, / גם ירושלים לא עייפה, / עם עבר הירדן [כך!]. --- הגיע קולה לאמריקה / הראינו את כותנר". "מלחמת השפות" מככבת גם בשיר המופיע בעמ' ב' של אותו גיליון:

הוי המלחמה, הוי מלחמה,
כל העולם רעש, המה
מדן ועד באר שבע;
כל העטים נשחברו,
כל הגלים הסתערו
כדרך הטבע.

והקורטוריה¹² בברלין
ישבה על מדין¹³
והחליטה פעם שניה
כי איננו כצאן טבחה,
הנכריה היא השפחה
והמלכה העבריה!

בעמוד אחר באותו גיליון מופיע על פני שלושה טורים מנוקדים שיר נוסף של העורך, "משחקי פורים", הפעם בחתימת "פורימיסטן". זהו, בעצם, מעין מערכון מחורז, שבו "כל הגיבורים הבאים מתלבשים לפי מדיהם והולכים בפורים מבית אל בית וממושבה למושבה ומעיר לעיר, ותוף וכינור לפנייהם, ואפרים כהן [נציג "השפה הנכריה"] שר ורוקד בעיגול סביבם שיר של קבצנים. ומי הם ה"גיבורים" הללו, שכל אחד מהם משמיע בשיר "בית" משלו? הם מופיעים בשמותיהם: מר דינונוף ("מק"ק טנטורה — לתל אביב"); מרדכי בן הלל הכהן; ד"ר בן ציון מוסינזון, "מנהל הגימנסיה העבריה" בעל הזקן ההרצלי, הדוגל בדיבר "לא תגלה את זקנך"; הפסיכולוג ד"ר ניסן טורוב ("מנהל בית ספר וסמינריה / עומד רחוק מטומאה ורשעה, / ולא חסר לו אלא אישא"); ד"ר לוריא; מר שיינקין (שאינו מדבר, למרבה הפלא, בסגנון "כזה-כאלו"); החכם באשי [הרב הראשי הספרדי] ("אני הזקן החכם באשי / כל העיר עלי, עלא ראסי"); מר אלברט ענתבי ("אני גם מיק"א וגם מהאליאנס / מקבל תמיד לי את האבאנס [המיקדמה הכספית]); פרופ' שץ מ"בצלאל" ("אני פרופיסור שץ, אני פרופיסור שץ / מירושלים לאמריקה אני אץ-רץ. / אשמת "בצלאל" לא בי הקולר. / אני מוכר מגן דוד בשלושה דולר / וסיכות ושטיחים באלפי אלפים / ויש לי עוד חלומות יפים"; מר אסתרמן, החולם: "אוציא פועלים וארבה פקידים / --- ואם יהיו לי עוד קצת מזומנים / ואחלקם בין מנין התימנים"; הרופא ד"ר ולך, איש "שערי צדק" (ה"נתון בשבת סוכר / כל אפיקורס וכל שפיפון / דורש ליתן בשבת מי סיפון"); ושתי גברות: מיס לנדוי,

מצד הלעז ("אנכי עטופה בפאת נכריתי / אם אני על צד כהן --- לי טעם בריא") ו"הגברת חמדה" בן יהודה, מהצד העברי ("אני חמדת ישראל בין כה ובין כה").

"הכל ע"י התליפון"

בין הפזמונים והשירים הרבים ראה ב"ליהודים!" גם הפזמון "שיר האיכר הנודד" ה"מוקדש לאחינו המהגרים": "מקוסטינה אל ראש פינה, / ומה איכפת לי?" השיר חתום בשם העט "סמן" (שוכ סילמן, כמובן), ובהערת שוליים מציגת "המערכת" כי במקום "מקוסטינה אל ראש פינה" יש הגורסים "מפלשתינה לארגנטינה, אך אין אנחנו עם המוציאים לעז". השיר הוא, כידוע, שירו של חלוץ חסר כל, הסובב בין המושבות עם "האמתחת על השכם, / אשכול ענבים ופת לחם", אך מסתפק בכך: "ומה נצרך לי?". מעניין שבאמתחתו נושא החלוץ גם "מזון רותני": "עז רעבה בתוך הרפת / באמתחתי קובץ "יפת" (הקבצים שהוציא אז הסופר ר' בנימין ביפר).

רעות, רעות, הן השנים
ומה איכפת לי?
בפאריז הן יש לי בנים,
ומה נצרך לי?
הולכים, הולכים ומתחנקים.
יש משרדים ויש בנקים.
שטרות, חובות, עם אחוזים.
בין ערבים או בין דרוזים
ומה נצרך לי?

החלוץ המזמר מזכיר אפילו את הבארון ואת פקידו הראשי, אליהו שיד ("אין ברונים ואין 'שיידים'"), ומסיים בנעימה אופטימית: "אומרים יש עוד כוכב מאדים. / יבוא זמן... יבוא יום... / אני יהודי חי בחלום. / ומה נצרך לי?" בצד התבנית ה"טרוכאדורית" המוכרת זהו, כמובן, גם שיר סאטירי מובהק, המתאר מציאות חברתית וכלכלית. כמוהו גם השיר "החיים בתיליפון (חקירה)" מאת י. זהבי (מיהו? סילמן?) שהופיע ב"ליהודים!", בתקופה מאוחרת יותר והפעם ללא ניקוד. בימינו, ימי ה"פלאפון" והאזנות הסתר, משעשע לקרוא על "השגעון החדש / שהמציא אפיקורוס ועזפון, / וקוראים לו 'תיליפון'. / והכוונה: לסכסך איש ברעו / ולהפוך עולם ומלואו".

כיצד, למשל? הדוגמאות הראשונות לקוחות מהווי המשפחה ומחיי היום יום: "אשה כי חשנא את בעלה אדונה / לא בפניו תשלח חצי לשונה / כי עשה תעשה בלהטים כזרש, / אזנה כאפרכסת ופיה בשפופרת. / 'פרנסה איך יודע נתון! / כה תטען בתיליפון." וגם "בתולה — ברצונה תקרא 'הנני' / וברצונה תקרא 'ישקני' / והיא בלי עוון. / הלא רק בתיליפון."

אבל כאן עובר המחבר לדוגמאות הקשורות בעתונות ובחיי החינוך והתרבות:

של הה-הסתדרות
של הה-העובדים
וראיתי וחזיתי
גדוד סדור, אדור, סדור,
אין עניים, אין עובדים,
בנין, ענין, והון, ואון.
הכל ישר, הכל נכון.

אפילו במטבח הפועלים של ההסתדרות של ההעובדים "בצל, חצל, עגבן, קורקבן. / אין רעבים, אין אובדים. / הכל כה זך, הכל כה צח. / אף הכף שבמטבח".

סילמן הירבה, כאמור, לכתוב, להופיע ולהתפלמס. באחד מ"נשפי התרבות" בירושלים, בשעה שהקהל הביע מורת רוח מן הדברים שאמר, לא היסס אפילו לשלח מן הבמה את הקהל "אצבע משולשת", "א פייג". בשנת תרפ"ח, היא תרפ"ח, הוציא לאור את הספר "לכו נרננה", ובו מבוחר פזמוניו ושיירו, שנכתבו לרוב לפי נעימות של שירי עם בידידיש. ברבים מן הפזמונים שבספר מצויים גם יסודות אקטואליים-סאטיריים. כמו, למשל, בשירי-המכתב "להנהלה הציונית" (עמ' ס"ח), המבוסס על השיר המוכר לנו כיום יותר כ"מכתב לרבי" מן ההצגה "איש חסיד היה" ("אם המצב קשה / אם המצב לא טוב"). השיר מכוון "להנהלה הציונית / שבירושלים, / לפקיד הנדיב / שעל התקציב":

להנהלה הציונית. נקודה.
שבירושלים. נקודה.
למתלקה החקלאית. נקודה.
אחר דרישת שלומה הטוב
אוי, אוי, אוי, אוי, אוי!
אין כוח בנו עוד לרעוב.
עוד קיץ פונט צריך לקצוב!
ומה בכך? יעמוד חוב!
אוי, אוי, אוי, אוי, אוי!
הושיעי נא!

נכון: בהשוואה ל"טורים" ולפזמונים של אלתרמן, שנכתבו רק כמה שנים אחר כך, נראים השירים והפזמונים האקטואליים של סילמן נאיביים, לפעמים אפילו "פרימיטיביים" למדי. עם זאת, ומעבר להבדלים הבולטים כל כך בכשרון השירי, יש לזכור כי לפני סילמן לא היתה מסורת עשירה של פזמון אקטואלי עברי, וכי רמתם של הטורים המחורזים שכתב היתה אופיינית לכתביה הסאטירית בעתונות העברית בארץ כמעט עד לסוף שנות ה-30. יתר על כן: אפילו הצצה שטחית בשיירו מגלה הרבה יסודות, אמצעים, תבניות ותחבולות שיריות, המופיעות בשפע גם אצל אלתרמן. השימוש במילים לועזיות וחריזתן במילים עבריות ("בולין" – מדין; חכם באשי / עלא ראסי" ועוד); השימוש בדיאלוגים וב"מערכונים" מחורזים קצרים (השכיח ב"טור השביעי"); המעבר ההדרגתי מן

הדוגמה מחיי המשפחה והיום יום למציאות החברתית הפוליטית בארץ, ומשם לפוליטיקה הגלובלית ועוד ועוד. שנות אור מבדילות, לכאורה, בין שני הפזמונאים; אולם למעשה ראוי גם סילמן למקום כבוד בין סוללי הדרך לפזמון ולטור האקטואלי האלתרמני.

על גלות וצער התימנים

האם נכתבה כאן, בארץ, סאטירה מחורזת גם בימי מלחמת העולם הראשונה? מוכר לכל השיר "אריה, אריה, אריה, קום התנדב לגדוד העברי", שכתב אריה רובינשטיין, בן תל אביב, שלא רק נאה דרש אלא גם נאה קיים, והתגייס לגדודים העבריים. בגיליונות "חדשות הארץ", שיצאו בשנה האחרונה למלחמה, מצויים פה ושם שירים. אולם דומה שהשיר הסאטירי הבוטה ביותר שנכתב בארץ באותן שנים אינו שירו של משורר או חרוזן מקצועי, אלא דווקא של חרוזן עממי. הוא לא נכתב, כנראה, לפירסום בעתון, וראה אור רק כשפורסם בעתון הסאטירי "מושב לצים" בשנת תרפ"ח (1928).

השיר נקרא "על גלות וצער התימנים בארץ ישראל הי"ו (השם ישמרה ויחיה)", וה"מערכת" מעירה תחתיו, בהערת שוליים: "אח השיר הזה, שיש בו הרבה פולקלור, כתב תימני מפועלי פרדס גולדברג ביפו, והוא – כפי שהקורא יעמוד עליו – סטייה על ימי המלחמה בארץ ישראל, על הטורקים ועל הגרמנים ועל המשתמטים מעבודת הצבא ועל משגיחי הפרדס השכנויים, ואנו נותנים כאן את השיר כצורתו". אם אמנם נכונים הדברים, הרי שלפנינו לא רק אחת הסאטירות המחורזות הנדירות, שנכתבו בארץ בימי מלחמת העולם הראשונה, אלא גם אולי השיר הסאטירי המוקדם ביותר של עולי תימן – אותם עולים, שעליהם כתב אימבר עוד בשנת תרמ"ג – שנדפס בעברית. כאמור, ראה שיר זה אור עשר שנים לפחות אחרי שנכתב.

השיר הארוך, שסגנונו אכן מזכיר את חרוזי השירים והפיוטים העממיים של בני תימן, מבכה תחילה את גורלם הקשה בארץ תחת עול התורכים והגרמנים בימי המלחמה:

--- התחילו התורכים לצער אותנו,
ובאו הגרמנים לשבות את ארצנו
ובידם שרביטים להכות בנו
ורוכבי הסוסים הם רודפים אחרינו.
לוקחים מאתנו אנשי צבא לתקן הדרכים,
ורואים זה את זה וכולם הם כוכים.
ואוכלים בנטורה (= עגבניה) ועשבי כרכים
וחושבים כי זה מאכל מלכים.
עד שבאו האנגלים ורכבי אתונות.

אבל גם אחרי בוא האנגלים נמשכו הצרות והסבל, והפעם – לא מן הגויים, אלא מאחיהם היהודים, המתנשאים עליהם, מנצלים אותם ומשפילים אותם:

כי ראינו תימנים הולכים כרחובות,

C.B. = E.S.H.
[Signature]

זקנים וקטנים מחזרים בדלתות,
והאשכנזים לא רוצים להם לתת,
וחקות עוברות בסלים מזבלות,
וכל הצעירות כבתים משרתות,
וגם הגבירות קורות להן גנבות,
והשם ירחם הוא רוכב ערכות.

אין זה, כמובן, פזמון של חרוזן מקצועי, שנכתב לצורך פירסום, אלא שיר עממי כואב של חרוזן עממי, המגלה מציאות צורבת, שטואטאה במשך שנים אל מתחת לשטיח.¹⁴

"לא טשרניחובסקי" ו"לא ביאליק"

שנות ה-20 הביאו עמן, כידוע, מיפנה דרמטי גם בחיי התרבות והאמנות בארץ. עם תום העידן התורכי והבידוד של ימי מלחמת העולם הראשונה, הגיעו לכאן בזה אחר זה מלחינים, ציירים, שחקנים, זמרים, במאים וכוריאוגרפים מקצועיים, שהביאו רוחות חדשות שנשבו אז בעולם. בתחילת שנות ה-20 קמה בתל אביב הקטנה האופרה של גולינקין, והבמאים דודוב ודינאל ניהלו להקות תיאטרון מקצועיות, שהירכו להציג. ברוך אגדתי הופיע בריסטלים למחול. ראובן צייר, נרדי ניגן, יואל אנגל הלחין ומרים בונשטיין-כהן ערכה עתון בשם "תיאטרון ואמנות". ב-1925 נפתחה בירושלים האוניברסיטה העברית, ובתל אביב נולד תיאטרון הפועלים, "אוהל". שנתיים אחר כך יסד אביגדור המאירי את התיאטרון הסאטירי "הקומקום", שרוב שחקניו פרשו ממנו כעבור זמן קצר, בעקבות סכסוך פוליטי עם המייסד, והקימו את "המטאטא". "הבימה" הגיעה אז לביקור ראשון ולאחר כשנתיים השתקעה בארץ בקיצור: היה זה עשור של פעילות תרבותית ואמנותית תוססת ורעננה. מהפכה דומה עברה גם על העתונות העברית. בתום המלחמה הפך "הארץ" לעתון יומי, ואליו נצטרף באמצע העשור "דבר". "דואר היום" המשיך את שושלת עתוני משפחת בן יהודה. בירושלים יצא זמן מה עתון בשם "על המשמר". בכל אלה ניכרה כבר, כמובן, השפעת המנדט והעתונות הבריטית. והיו כתבי עת ספרותיים, ובכל פורים — ולעתים גם בתנוכה, בפסח או בשבועות — יצאו "עתונים היתוליים" רבים, במסורת "ליהודים!", ששמותיהם מופיעים בסדר א"ב ב"אוצר ספרות ההומור" שערך ג. קרסל על פי אוסף יעקב צדקוני. כרוב העתונים הללו — גם שירים ופזמונים אקטואליים, בטגנון ובמבנה המוכרים לנו. ק"י סילמן הוציא בירושלים בתחילת העשור את "אספקלריה", ופירסם בה בין השאר "אופרטה" (בתחיתת "סמנגלוף", הוא סילמן עצמו), המלגלגת על ועידת מורי ארץ ישראל, ושיר עוקצני על מורה-עורך ירושלמי ידוע, פרוץ יוסף קלוזנר (גיליון ר'). כותב תרזים ועורך חרוץ לא פחות ממנו שפעל אז בירושלים היה אהרן זאב בן ישי, שבדומה לסילמן חתם גם הוא על טוריו המחזרזים בשמות עט שונים. בעתון הפורימי "לפורים", שהוציא בתרפ"ב (1922) מופיעים לא רק "זמר לאוסישקין" (ליובל הארבעים לפעילותו.

בתחיתת "לא זה") והשיר "מעשה ברבי קזימא", אלא גם שיר סאטירי על ממשלת המנדט ופקידיה. כבר אז! בעתון "לעזאזל", שפירסם באותה שנה, נכללות פרודיות מחורזות מפרי עטו על "אני מאמין" ("שחקי שחקי") לטשרניחובסקי ועל "מנהג חדש בא למדינה" לביאליק (בתחיתת "לא טשרניחובסקי" ו"לא ביאליק"). שנה אחר כך הוציא בן ישי בירושלים לכבוד פורים את "האיזמל", ובו "רומאנס מוקדש לשחקנינו הלאומיים [ראשי הציגונות] בלונדון" בשם "הקומדיה כבר התחילה".

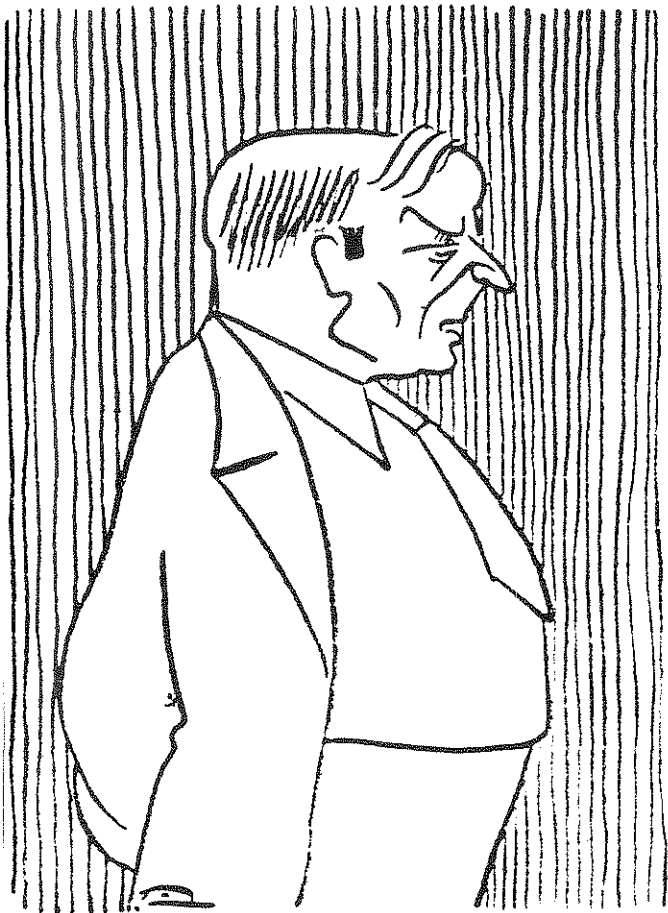
אבל אותנו מעניינת בעיקר העובדה, שלבן ישי היה טור קבוע בעתון הירושלמי "על המשמר". בעתון זה הופיעו גם שירים סאטיריים מעובדים ומתורגמים (כמו "מדוע ולמה?", על פי ס. טשרני, כ"ח בתשרי תרפ"ו); אבל בסוף כל גיליון כמעט הופיע המדור "עלי טרף", בתחיתת ר' טרפון — שם העט האהוב ביותר על "רזא", הוא בן ישי. עלי הטרף וה"טרפון" קשורים, קרוב לוודאי, לעלי השלכת שמהם נגזר המונח הצרפתי פליטון. במדורו

תולדות חיפה יוכלו אולי לפענח את הרמזים המסתתרים בשיר, והחושפים שוב את הפרובלמטיות של שירים סאטיריים אקטואליים, שבעת פירסומם יודעים רבים אל מה ואל מי בדיוק הם מכוונים, אך כעבור שנים ודורות נזקק הקורא לארכיונים ולעתונות התקופה, כדי לפענח את הרמזים, אם בכלל הדבר אפשרי.

מ"פרה אדומה" עד "מהודו ועד כוש"

כמחצית הראשונה של שנות ה-20, ימי העלייה השלישית ו"נגוד העבודה", זימרו בין האוהלים וערימות החצץ את פזמוניו של אברהם שלונסקי הצעיר ("אהל שח", "תה ואורז יש בסין"), או את שיריו של פועל אחר, יוסף אוקסנברג, "היה זה בשדה / על יד

אביגדור המאירי - איור של נח בי

אביגדור המאירי

זה פירסם ר' טרפון בן ישי לא רק פרודיות נוספות על משוררים עבריים (כ"שומרים למה ומדוע?", על פי טשרניחובסקי, גיליון ד'), או פיוט אקטואלי בנוסח "הקפות" לכבוד שמחת תורה, אלא גם טורים המוקדשים לדמויות פוליטיות, בחלקן דמויות לא יהודיות, כמו, למשל, "דוד בלפור". בן ישי המשיך בפעילותו הספרותית גם בעשורים הבאים. מתחילת שנות ה-30 היה קשור לחגיגות העדלידע ולפירסומי חוברות ה"קרובץ" לפורים של עיריית תל אביב, שבה עבד שנים רבות. אין ספק שניתן לראות גם בו את אחד החלוצים של הפזמון והטור האקטואלי בארץ.

המעשים הנוראים של לפ"ק בחיפה

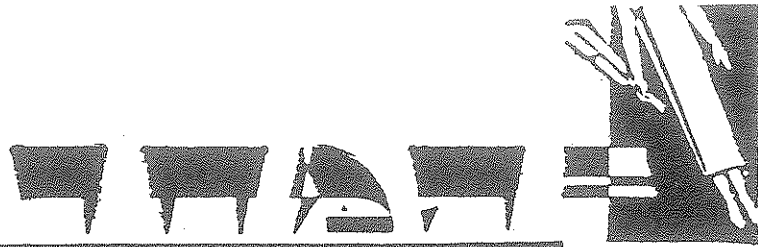
בן ישי היה גם עורך העתון ההיתולי "מושב לצים", שיצא לאור בשבועות תרפ"ז (1928), ובו נתפרסם השיר הלא הומוריסטי "על גלות וצער התימנים", שהוזכר לעיל. שיר אחר, המופיע תחת הכותרת "משירי ר' יהודה התימני", ראה אור בעתון ההומור "הדרבן", שיצא בתל אביב בפורים תרפ"ד (1924). שמו: "על הכרמל ועל מגרשיו". השיר הארוך, שנראה כי לא נכתב בידי בעל מקצוע, עוסק בפרשה של שחיתות ציבורית, הקשורה בקניית מגרשים על הכרמל על ידי לפ"ק, אשר "שלח בימי המלחמה לק"ק חיפה / לבוא בדברים עם הגרמנים, ובעזרת ה"מחותן" גאמן ביתו / ועם סרסודים מסיעתו / מגרשים קנה לו לטובתו". ואחרי שקנה את המגרשים בזול קרא ליהודי חיפה לרוכשם:

השתמשו בהזדמנות זו
הבנק נותן את ערובתו.
ולבני מגרשכם אל תדאגו.
הלפ"ק יתמכם בעזרתו.
הא לכם קבלה חתומה.
מהבנק שלנו באחריותו.
מחר לכל אחד תהיה דירה.
איש תחת גפנו ותאנתו.

" --- גם לבני משפחתו נתן חלק. / --- וגם העביר מגרשים על שם אשתו." בסוף השיר מאשים המחבר בשחיתות גם את מנהיגי היישוב:

יגדל שם הלפ"ק ויתרומם.
הכל הכינו את עבודתו.
מי לא יתמה? מי לא ישתומם?
כל מה שעבד ה"מחותן" --- עבד לטובתו.
נבחרו המגרשים על ראש הכרמל
זה חלקו מכל עמלו --- ונחלתו.
גם מנהיגי הצלת הישוב וידידיהם
זכו כל אחד בחלקו: שכר שתיקתו...

החרוזים ה"חלשים" אינם מחלישים את חומרת המעשה שעליו מתלונן בעל השיר (שספק רב אם אמנם היה מבני תימן). תוקרי

הזמן למלחמת האידיאות של אביגדור המאירי

המחנה - עתונתו של אביגדור המאירי

המחנה - עתונתו של אביגדור המאירי
המחנה - עתונתו של אביגדור המאירי
המחנה - עתונתו של אביגדור המאירי
המחנה - עתונתו של אביגדור המאירי
המחנה - עתונתו של אביגדור המאירי

המחנה - עתונתו של אביגדור המאירי

שירים נוספים, שחלקם אקטואליים ורובם חלשים למדי, מופיעים גם בעתונים היתוליים אחרים שראו אור בארץ בסוף שנות ה-20 ובתחילת שנות ה-30: "מרור" (פסח תרפ"ח-1928), "קולות וברקים" (בעריכת פסח גינצבורג, שבועות תרפ"ח-1928), "מהודו ועד כוש" (בעריכת א. לב, תרפ"ט-1929). בעתון "זמן סוכנותנו" (תרפ"ט-1929) מופיע פזמון אקטואלי בשם "פגע רע", המלגלג על פקירי הסוכנות:

בירושלים וצניציניטי [סינטיניטי]
בסוכנות מסכנים.
בעץ חרוד ונהלל
בהסכם מסכמים.

בעתון "ים המלח" (תר"ץ-1930) מופיע פזמון סאטירי של "נפשו" (מיהו?), ושמו "רונודו". בעתון "פרה אדומה", שיצא באותה שנה, מפרסם "מ. בן הכלל" (הוא מרדכי בן הלל הכהן) שיר ארוך בשם "תופת ועוז", ו"מגילת רוס" אנטי סובייטית. בחוברת "אסתר המלך" מלגלים אז על סילמן ומזכירים את "הגסיכה טטיאנה", הספינה הרוסית המגיעה ארצה. וב"סוכת שלום" שבעריכת אברהם גורדון מופיעים באותה שנה עצמה פזמון ומחזה בענייני עיריית תל אביב. בין המשתתפים בחוברת: צבי גורדון, שיפרסם מעתה פזמונים סאטיריים ברוב העתונים היתוליים.

"תור העלזלזות"

שנת תרצ"א (1931): בשבועון המצוייר "כלנוע" מפרסם "סלסלה" (מיהו?) "זמר למורים בשמחת תורה". לכבוד סוכות יוצא העתון

המחנה ו"ארווין, אדווין" (שיר סרקסטי על אדווין סמואל, בנו של "הנציב העליון הראשון ליהודה", שיצא לנסות את כוחו בעבודה בכביש). שרו אז גם משירי אביגדור המאירי, על ה"עגבניה" והי הי נעליים".

המאירי לא הסתפק בשירים מושרים ובחומר שכתב לבימות הסאטירה. בתרפ"ז (1927), החל לפרסם את עתונו "המחר", שנשא מתחת לכותרת את המוטו "דוכן למלחמת האידיאות של אביגדור המאירי". בכל גיליונות "המחר" כלל שירים בוטים, אקטואליים, מתלהמים, בסגנון אצ"ג: "הסיני רותח", "אל תגידו בגת" ועוד. כפזמונאי, ירש למשך שנים מספר את מקומו של סילמן וגם בין פזמוניו ניתן למצוא את המבנה של "הרחבת המעגלים" (בית א' מהתחום האישי, בית ב' מה"הווי המוניציפלי" הקרוב, בית ג' קשור בפוליטיקה הארץ ישראלית, בית ד' קשור בפוליטיקה העולמית), האופייני כל כך לפזמון האלתרמני, שבא אחריו.

אגב, בשנה שבה נתפרסם השיר "על גלות וצער התימנים" ראה אור בעתון הומוריסטי אחר שיר נוסף, שגם הוא יוחס לצעיר תימני, ששירת במלחמת העולם הראשונה בגדודים העבריים. אבל שיר זה, שפורסם בשם בדוי, נכתב בידי אביגדור המאירי, ויש בו לא רק נעימת התנשאות וליגלוג כלפי הצעיר ואמו, שאינם מצליחים להגות כהלכה שמות "אשכנזיים" כז'בוטינסקי (ההופך ל"באטושינסקי") ו"קרלי מרכס" (אמו של המספר בטוחה שזה חי עדיין ועובד ב"דער הפועלי"), אלא יש בו גם נעימה עוקצנית כלפי ההסתדרות, שאינה קולטת כהלכה את החייל התימני המשוחרר ומציעה לו רק לצחצח נעליים (כמעט בנעימה של "קזבלן" למוסיוזון, כעבור שנים).

"עוזר דלים", ובו פרודיות מחורזות על "הכניסינו" לביאליק ו"לעזאזל" שלונסקי. לכבוד פורים יוצא העתון "מהודו ועד כוש", ובו פרודיות מחורזות על אצ"ג ועל "הרכבת" של שלונסקי, ופזמונים של "הלל חלילה" (הוא הלל ברגמן-אביחנן, מאנשי "המטאטא"). בעתון "אץ קוצץ" מופיעה "שירת הפרדוכסים" ("לשיר לפי מנגינה הידועה"), המבוססת על העקרון האירוני-אוטופי הידוע:

המורים רק ל"עולם הבא" דואגים,
ובהתאחדות האיכרים כולם צודקים.
הלואי, הלואי, הלואי והיה זה אמת.
"סולל בונה" משלם חובות עם ריבית.
ו"אגודת ישראל" נלחמת לעברית.
הלואי, הלואי והיה זה אמת.

בדיוק חודש אחר כך, לכבוד פסח, יוצא העתון "ביד חזקה", ובו הפזמון "אי אי אי ירושלים" ופרודיה פוליטית על פיוטי החג, "אביר הוא" ו"אחד מי יודע", המלגלגת על ז'בוטינסקי ("אדיר במלוכה, ביתר כהלכה, גדודיו יאמרו לך: לך ולך 'הממלכה'"; והמשך הא"ב בבית השני: "דוצ'ה במלוכה, הוגה כהלכה"). לכבוד אחד במאי מוציאים יעקב רוניק וצבי קרול את "צבר", ובו פרודיה נוספת על אצ"ג ("הגברת השוקעת") והפזמון "מה נעשה בלי עבודה? / כפתח תקווה ערבים" וגו'. לכבוד שבועות יוצא "בטנא", ובו פרודיה אקטואלית על הפיוט "אקדמות":

שכיתות מסדרים המורים כהתלהבותא
ושופטים דנים ילדים במלורחא.
ריב לא יהיה עוד בין 'המורח' ו'אגודתא',
רבנים ישחקו כדורגל בשבחתא.

תרצ"ב (1932): שוב שפע של פזמונים אקטואליים ופרודיות. בגיליון ו' של השבועון המצוייר "כלנוע" מופיע הפזמון "המזכירה" ("שקועה בשרעפיה / תשב אל המכונה, / ובאצבעותיה, / כל אות ואת מונה"). בגיליון ח' מקדישים עורכי שבועון זה עמוד מנוקד שלם לשירו של "פלוני אלמוני", "הקפות של בחירות" (למועצה החמישית של עיריית תל אביב). באותו גיליון מתפרסמת הזמנתו המחורזת ורבת להטוטי הלשון של שלונסקי לנשפי פורים ("אדר אדר, הה, תור העלולות"). בגיליון י"ז מפרסם יהודה קרני "שיר קליל" (כעין מכתב אל העורך), ובגיליון כ"ג מתפרסמים פזמון בשם "תל אביב הפריזמאית" מאת "כרפס" (האם זה אברהם בלייציפורי, עורך "אפיקומן", שחתם לעתים בשם זה?) ו"שיר המים" מאת סילמן ("חכה, בעוד שנתיים / מים בירושלים").

ובעתונים ההיתוליים של אותה שנה: ב"נסים ונפלאות", שהוציאו רוניק וקרול לכבוד חנוכה, מופיעים השיר "בעמק" מאת "ירוחם", וכן פרודיה על השיר שעורר אז סערה גדולה, "ראיתכם שוב בקוצר ידכם" לביאליק, וכן פזמון של טשרניחובסקי על בירוּבִידג'אן. בעתון "על העצים", שהוציאו השניים לכבוד ט"ו בשבט, מופיעים

פזמונים פארודיים על "תחת העצים הירקוקים" לביאליק ועל אליעזר שטיינמן. גם ב"מהודו ועד כוש", שיצא לפורים, מצויים פזמונים. ובשער "אץ קוצץ", שהוציאו ז. ששר (הוא ז. שניאור) ודניאל פרסקי בירושלים, מופיע בחתימת "אנחנו" השיר "עדלידע" (תולדות שטות אחת), המלגלג על השם החדש, שנולד באותה שנה (פרסקי פירסם חרוזים קלים גם ב"הדבורה" לרוזנצווייג, שיצא בארצות הברית, ועוד בשנת תרפ"ג בעתון "אץ קוצץ" שיר בשם "אהבתי", "על אהבת הקומוניסטים למרקס"). שירים אקטואליים מופיעים בתרצ"ב גם ב"הגמל המעופף", שיצא לכבוד פסח ולכבוד "יריד המזרח".

פירטנו בהרחבה את הפזמונים שהופיעו בעתונים ההיתוליים בארץ בשנים האחרונות לפני הולדת טורו האקטואלי המחורז הראשון של אלתרמן כדי להראות שהיתה כאן מסורת מוכרת של כתיבה סאטירית בחרוזים. בין כותבי השירים שנתנו הדי סאטירי לאקטואליה של זמנם לפני אלתרמן היו גם משוררים מן השורה הראשונה, כביאליק, טשרניחובסקי, זלמן שניאור, יצחק קצלנסון, א.צ. גרינברג, שלונסקי, המאירי, ועוד נשוב אל קרני ופן. גם בארצות הברית כתבו מדי פעם סאטירות מחורזות בעברית, בעיקר משה ברינד (שאף הוציא ספר בסוף שנות ה-20) ודניאל פרסקי, שכינה עצמו "עבד לעברית".

"בעל הטורים" מווארשה

עד כה עסקנו בעתונות ההיתולית הארץ ישראלית, שראתה אור בעיקר לכבוד החגים, ושתפוצתה היתה מצומצמת למדי. אך מה עם העתונות היומית העברית בארץ? האם גם בה הופיעו לפני טורי אלתרמן טורים אקטואליים מחורזים?

כן ולא. כלומר: פה ושם הופיע, אמנם, בעתונים היומיים שיר אקטואלי קצר, לא מנוקד; אך כמעט תמיד היה זה מקרה בודד, ולא טור קבוע. ב"דואר היום", למשל, היה מדור כמעט קבוע בשם "שאר ירקות", ובו ראו אור הפיליטונים של "עזמות", ואנקדוטות שונות בפרוזה. רק לעתים רחוקות נתגב למדור גם שיר מחורז. כמו, למשל, השיר על הבארון (שוב הקשר בין הסאטירה לבין הבארון!), שהופיע ב-9 במאי 1924. שנה אחר כך, עם פתיחת האוניברסיטה העברית בהר הצופים, הופיעו בכמה עתונים עבריים בארץ ובחוץ לארץ שירים קצרים לכבוד האירוע. אחד מהם נכתב בידי העתונאי יוסף הפטמן, לימים עורך "הבוקר".

אולם העתון העברי הראשון, שבו הופיע טור יומי אקטואלי מחורז לא יצא בארץ, אלא דווקא בגולה — בווארשה. ביום הראשון של 1925, שנת פתיחת האוניברסיטה העברית, נתחדשה בווארשה הופעת העתון היומי העברי "היום" (באוקטובר 1926 נתחדשה שם גם הופעת היומון העברי השני, "הצפירה"). ב"היום", כטור קבוע בעמוד ב', החלו להופיע מדי בוקר ללא ניקוד שירים קצרים (לרוב בני 3-5 בתים בני ארבע שורות כ"א), ובהם תגובה על מאורעות אקטואליים. "בעל הטורים" היה העתונאי אהרן צפנת,

בל אשר יעלה המזלג.

לתקוף בו... זכוב. בפתח השער "עלי ועל צווארי" נראה אותו גבר ממושקף, המעיין בעתון וכתגובה על הדברים שהוא קורא הוא מנסה לחבוט בישבנו שלו בפרגול. יש להניח שהאיש הממושקף שבציורים הוא צפנת עצמו, הזכור עדיין למספר עתונאים ואנשי רדיו ישראלים (הוא הגיע ארצה בשנת 1949, עבד במדור היידי של "קול ישראל", ואף הוציא בארץ כמה ספרי ילדים מחורזים, לפני מותו בירושלים ב-1965).

בהקדמה, הנושאת את השם "פרוזדור", בפתח ספר ה"טורים" שלו, מצביע בעל הטור הסאטירי המחורז היומי הראשון בעתונות העברית על ההתלבטות, שליוותה אחר כך את כל יורשיו:

האמינה לי, קוראי הנכבד, כי אין אני יודע במה לתקן את המעוות, כלומר: כיצד להצטדק לפניך על עונוי הגדול מנשוא, על הוצאת חרוזי הללו, שרובם הם בכחינת "עבר זמנם בטל קרבנם", בצורת ספר. התנצלות אחת יש לי: חרוזי, אמנם, עבר זמנם, אבל "קרבנם" לא בטל עדיין.

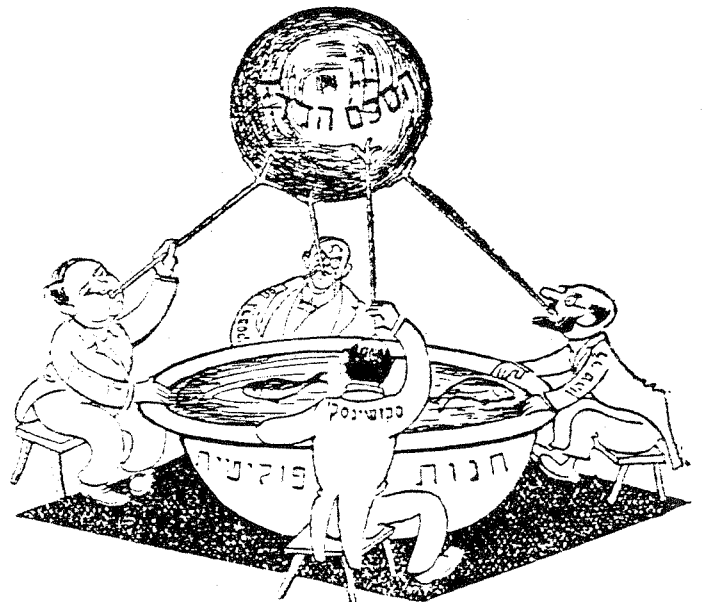
הריהו אתה בעצמך ובכבודך, אדוני הקורא... בחיבה יתרה קידמת את החרוזים הללו בהיותם עוד "חמים" וכככורה בטרם קיץ בלעת אותם בשעתם ב"היום" וב"הצפירה". מובטחני כך אפוא שלא תשליכם גם לעת זיקנה אחרי גוון, כי על כן יודע אתה, שלא המעשה עיקר בהם, אלא המדרש, לא ה"מה" אלא ה"כיצד", לא התוכן, אלא הצורה... ואם תמצא לומר, ששירתי זו המוצעת לפניך, היא מטבע, שנמחקה גם צורתה,¹⁷ אין בכך כלום: מוכן ומזומן אנכי להחליפה במטבע עוברת לסוחר, ב"מזומן", והכל יבוא על מקומו בשלום...

דבר אחר: ראה בעל הטורים, שבעת האחרונה מופיעים בספרותו ספרים "רציניים" המעוררים צחוק, עמד בעל הדבר, ש"מתנגד" הוא מטבעו, והוציא ספר לצון המביא לידי מצב רוח רציני...

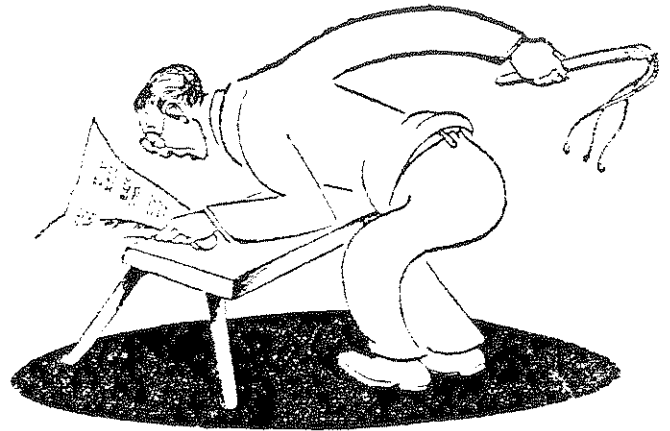
ברוח קלילה זו ממשיך ה"מתנגד" ופונה בהקדמתו הקצרה "אל המבקרים הספרותיים ודורשי רשומות", ומבקשם "שלא יהינו לכתוב, חלילה, בעתונים על ספרו זה מאמרי ביקורת טובים, לדרשו

ליד 1893, שכתב בעתונות העברית והיהודית בווארשה. לדברי ג. קרסל, עם היווסד העתון היומי 'היום' (1925) עבר אליו [צפנת] ובו היה לו טור קבוע להומור, שהיה מעין חידוש בעתונות העברית מבחינת הרציפות והתוכן גם יחד, ולמעשה היה אבי טור הפזמון המחורז בעתונות העברית, שצמח בארץ רק שנים לאחר מכן.¹⁶ האם היה צפנת ראשון בעלי הטורים היומיים המחורזים רק בעתונות העברית, או גם בעתונות היהודית, ואולי בעתונות בכלל? האם קדמו לו בעלי טורים יומיים כאלה בעתונות היידית או הפולנית (וכן בעתונות הגרמנית, הצרפתית, האנגלית)? פנינו בשאלה זו לכמה מחוקרי העתונות היהודית בפולין, ואנו מצפים לתשובתם. מן השורות שכתב אפרים דוידזון על צפנת ב"שחוק פינו" למדנו, כי בעקבות הטור העברי היומי שלו עבר צפנת בסוף שנות ה-20 גם לכתבת טור סאטירי מחורז ב"היינט" היידישאי, בו עבד.

את טוריו העבריים פירסם מדי יום ב"היום", ואחר כך ב"הצפירה", ובשנת 1929 הוציא לאור בווארשה (עדיין בעילום שם) ספר בשם "לרוח היום", ובו מבחר מן הטורים שראו אור ב"היום" בארבע השנים שחלפו מאז הופיע טורו לראשונה. גם הספר בלתי מנוקד, ובכלל שער משערי מופיעה קריקטורה אקטואלית, הלקוחה גם היא מ"היום". בפתח השער "כל אשר יעלה המזלג" מצויר גבר ממושקף, חמוש בקסת דיו ובעט, הרוכב על סוס נדנדה, כשהוא מניף בידו, כרומח, את העט הנוטף דיו, ומנסה

מקה וממפר.

עלי ועל צוארי

לקרוא את חרוזי בהברה הספרדית ובנגינת מלרע. ואמנם, הטורים כתובים בהברה אשכנזית, ותי"ו רפויה נהגית כסמ"ך. וכך, כמו בחרוז "לולי כוסי / אבחר מותי" לאימבר, חורז צפנת כבר בבית הראשון של שיר הפתיחה שלו "מהתלות" עם "לכעוס", ואחר כך "גפ"ת" עם "אפס", "שלים-מזל" עם "עזאזל", "מחניים" עם "פשעים" וכדומה. ניכר בהם, בשירים, כי כתבם "תלמיד חכם", בעל גיורסא דינקותא, היודע שגם קוראיו מכירים היטב את המונחים והניבים העבריים והארמיים, שבהם הוא משתמש גם לצרכים פארודיסטיים. בשיר הפתיחה הקצר, המודפס באותיות גדולות מאלה של שאר השירים, פורש "בעל הטורים", ברוח "הצחוק יפה לבריאות" השלום עליכמי, את ה"אני מאמין" שלו בהומוריסטן וסאטיריקן:

למצח על מהתלות,
על מהתלות מזמור-שיר —
מי האיש הנוח לכעוס,
אינו אלא בן-כעיר.

חייב אדם לצחוק תמיד,
כי על כן "בן אדם" שמו.
בין אם שיחק לו מזלו,
בין אם עורף פנה לו.

אשרי אדם נוטה אחזן
לעצתי, עצת לך:
שרכב לשון לכל צרה
והבאת לה הקץ.

שירים על גראבסקי

כמאה טורים מחורזים כלולים בספר, והם נחלקים למספר שערים: "מקח וממכר", "ויהי בימי שפוט השופטים", "וישימו עליו שרי מסים...", "עלי ועל צווארי", והשער האחרון, הגדול מכולם (בדומה לשער האחרון ב"תחכמוני" לאלחריזי) — "כל אשר יעלה המזלג". רוב השירים עוסקים באירועים האקטואליים שעמדו על סדר יומם של יהודי פולין, והם משופעים בשמות פולנים ארוכים, שאפילו בן להורים יוצאי פולין, ככותב טורים אלה, מתקשה להגותם כהלכה. חוקרי קורותיה של יהדות פולין במחצית השנייה של שנות ה-20 ישמחו ודאי על רבים מה"טורים" הללו, ואף יוכלו לפענח ביתר קלות כמה מרמזיו של צפנת. בשער "ויהי בימי שפוט השופטים", למשל, מרוכזים השירים שנכתבו סביב "משפט שטיינר" הממושך, שהעסיק אז את קוראי "היום". ובשער "שרי המסים" מככב, כמובן, גראבסקי, ששמו הונצח בתולדות היישוב במונח "עליית גראבסקי", היא העלייה שהגיעה באותן שנים מפולין בעקבות גזירות המיסים המחמירות שלו, שפגעו קשות ביהודים. הספר "לרות היום" מצוי בספריות, וכל המתעניין מוזמן לעיין

לשבת ולגמור עליה את ההלל... שהרי "אם יכתבו המבקרים כך בעתוניהם, יצאו לו מוניטין בעולם, כי ספר טוב ומשובח הוא ויישאר, חס ושלום, מונח כאבן שאין לה הופכין... והמחבר — לא להוצאת מוניטין כוונתו, אלא להכנסת מוניטין. לא סופר סתם הוא רוצה להיות, אלא סופר ומונה... לפיכך על המבקרים לדרוש את הספר לגנאי, לחרף את מחברו כאחד הריקים ולקראו 'עם הארץ', שכידוע — 'מותר לקראו'". גם הקטע הבא מן ההקדמה ראוי לציטוט, ולא רק בשל "ייחוסו" של המחבר, כחלוץ הז'אנר הזה בעתונותנו:

סליחה! הפצתי עוד להוסיף כאן, כי השירים, שנכנסו לספר הזה, נכתבו כמעט כולם מתוך חפזון, על רגל אחת (ברגל השנייה לא השתמשתי, כדי שיהיה לי אחר כך, בשעת הוצאת הספר, במה לפשוט את הרגל...) יש אפוא רגליים לדבר, שאלמלי היה אדם כותב בעברית מילי דבדיחותא, דברי שחוק וקלות ראש "על שתי רגליו", לאט לאט, במתינות וכובד ראש, אזי היה עושה ממש נפלאות בשפתנו החביבה. שעשועי מילים וצירופי אותיות רבים בשפת עבר כחול אשר על שפת הים. ואין לך לשון (ואם ישנה, היא לא לך) שהיא כל כך עשירה בסלסולי חן, כלשוננו העתיקה. אף על פי שזקנה היא לשוננו זו, בכל זאת אוהב אנכי להתעלס אתה באהבים ולחמוד לצון עם בנותיה, בנות השיר.

אגב, בהערה זו, האחרונה, מצטרף צפנת אל רבים מאחיו בעלי החרוזים, שקדמו לו במאות רבות בשנים, וכתבו בפתח ספרי המקאמות העבריים שלהם בספרד ובאיטליה ובשאר מקומות בנעימה אירוטית מובהקת על העונג שגורמת להם ההתעלסות עם הלשון העברית. וגם בימינו, ב"מסיכת הפרידה" הנודעת שערך דן בן אמוץ לחבריו ב"חמאם" ביפו, תיאר מאיר שלו במונחים דומים את דן כ"מאהב הגדול של הלשון העברית".

בסוף ההקדמה לספר "לרות היום" מציין "בעל הטורים", ברוח "עיקר שכחתי": "כפי שאמרתי כבר, 'מתנגד' אנכי, ולפיכך אסור

עושה תמיד רצון בעלה ומעמידה דור-קיימא.

מי ומי אם כן ההולכים ל"אסיפת הנבחרים"¹⁸?
הווי אומר: לא הנשים, אלא אך ורק הגברים.

נעלכת אשתי כילה ואינה נותנת לי הסעודה...
— פתיה! לא אנכי אומר, אלא ועד ה"אגודה".

ושיר אחר הקשור בארץ ישראל, וגם הוא כתוב בתים בני שתי שורות ארוכות כל אחד, הוא השיר "תראה את הארץ ושמה לא תבוא", המוקדש "להערוכה הארצישראלית" שהוצגה אז ברחוב בילאנסקה 9 בווארשה:

שמה תראה את ארצנו, ארץ זבת חלב דבש חיעה
(חלב אין בתערוכה); שמה ילמודך דיעה.

כיצד כונים את הארץ, שהתקוות בה ניתלות,
כיצד עושים שם הבורית (כדי למרק חלאת גלות).

שמה תראה המושבות (מי לא יגמור את ההלל?)
שמה תראה בית היוצר מעשה-אמן — שמו הוא "בצלאל".

והעיקר, שמה תראה (זוהו עיקר-העיקרים!)
כיצד נעשה שמים כונים מתגונים וספרים.

"אחת שתיים — ובפח"

כמו רוב בעלי הטורים שיבואו אחריו, חייב לעתים גם צפנת לכתוב את טורו ביום "משעמם", חסר אירועים פוליטיים, ואז הוא מקדיש טור אפילו למגזר האוויר. השיר "וארוכות השמים נפתחו..." (עמ' 59) נכתב בהשראת העובדה ש"בקיץ תרפ"ה ירדו גשמים מרובים", והמחבר פותח אותו בחרוזים חייכניים, המודים בהומור בצורך שלו להתפרנס מכתבתם ("ואנכי האומלל כה זקוק לדמים"):

למי יש דינרים ולמי יש זוזים,
ואנכי, המשורר — לי ישנם חרוזים.

ביום ובלילה זבין הערביים
רק אחרון חרוזים בוצעת אפיים.

ובשיר "על כן יעזוב איש" (עמ' 58) הוא מסביר מדוע לא הופיע טורו במשך יומיים:

את חטאי אני מזכיר
לפני חובבי "היום":
כבר יומיים לא שוררתי
כמנהגי יום ביום.

בו שם. אך לנוחיות קוראי "קשר" נביא כמה דוגמאות, שמהן ניתן ללמוד על אופי הטורים וסיגנונם. כאמור, רוב השירים קצרים, פרט לשיר "המתמיד החדש", שהוא פרודיה משעשעת על שירו של ביאליק, המציגה את מוריץ, הווארשאי בן התקופה כטרזן גנרדן, חובב "דזעזש" (ג'אז) וטשארלסטון ר"ל (השיר נמצא גם באתולוגיה "שחוק פינר" לדודזון). גם כמה שירים אחרים בקובץ נכתבו כפארודיות על שירי ביאליק המוכרים, כ"מנהג חדש בא למדינה" או "תאמר אהיה רב". בדרך כלל בנויים השירים מבתיים בני ארבע שורות, אך פה ושם מצויים גם שירים עם בתים בני שתי שורות כל אחד. מתחת לשם השיר מציין צפנת מדי פעם את המאורע, שבגללו נכתב השיר. כך, למשל, מציין מתחת לשיר האירוני "חולת אהבה אני": "ראש המשטרה בלבוב, לוקומסקי, אמר בשיחה עתונאית, שהוא מתייחס ליהודים בחיבה." והמחבר, שאינו הושש לעקוץ את ראשי השלטון, השרים וראשי המשטרה בפולין, מלגלג על ראש המשטרה המאוהב ביהודים, ומעיר (אנא זיכרו שיש לקרוא את השיר כהברה האשכנזית):

כנסת ישראל — הוי, זו רעה חולה —
תמיד היא מוכת ננעים ופגעים;
מקור כל הצרות: באהבה היא חולה,
אוהבים אותה כמעט כל הגויים.

שיר אחר נושא את ההסבר הבא: "אחרי מהפכת מאי, רצה המרשל פילדוסקי לסגור את ה'סיים' [בית הנבחרים] השני, אולם אחר כך חזר בו ונתן לו 'לעבוד' (עמ' 101). גם השירים "בחירות" ו"אתה בחרתנו" (עמ' 126-127) עוסקים בבחירות ל"סיים" (בו ישבו, כידוע, גם נציגים יהודים, ובראשם יצחק גרינבוים). השיר "ברוך שאמר..." פותח בעקיצה ל"אב מלוכה, ראש וראשון בממשלה / על ה'סיים' ועל הצירים", שטען שנציגי הציבור היושבים בבית הנבחרים "דומים לקדישות, בנות נבלה", ובעל הטור מסיים בשאלה המיתממת: "כלום דרשתו אינה נאה?"

ויש, כמובן, שירים הדנים בנושאים יהודיים "פנימיים", אפילו ספורטיביים, כמו השיר המוקדש לבואה של קבוצת הכדורגל "הכוח" וינה לפולין, בו נאמר: "גיבורים אנחנו, אך רק במשחקים — / בחיים, ידידי, רק 'הם' [הגויים] החזקים" (עמ' 79). ויש שירים הקשורים לחיים בארץ ישראל. כמו השיר "אל תגשו אל אשה", שההסבר המופיע מתחת לשמו מזכירנו: "ה'אגודה' מתנגדת לזכות הבחירה של הנשים בארץ ישראל" (עמ' 78). שיר אירוני, אנטי-פמיניסטי כביכול, ברוח השירים כנגד הנשים מימי יהודה אכן שבתאי ועמנואל הרומי, מתאר את הנשים מבעד לעיני אנשי "אגודת ישראל":

רק "סמרטוטים" ומגבעות, רק במחולות המחניים!
שומר נפשו מהן ירחק — אשה היא מקור הפשעים.

אשת חיל? זו קולפת רק תפוחי האדמה,

הקרובים אלינו? לעקור ההרים?
לפיכך התאפק - גזרת הגזירה -
פן שלם-ישלם העובר עבירה...

אל נא השאל, את, "מדוע?" -
לא עליך, רע, את!
אשה לי נשאתי פתאום,
אחת, שתיים - וכפח!

הבו דירה לרווק

האם הכירו כותבי הסאטירות המחורזות האקטואליות בארץ ישראל את טורו של צפנת? האם הציצו בספרו, שיצא בשנת תרפ"ט? יש להניח שכמה מהם הכירו את "בעל הטורים", ובראשם יוסף הפטמן, שכתב בעתונות היהודית בפולין, ביקר כמה פעמים בארץ, וסופו שעלה לכאן, ערך את "הבוקר" והפך לאחת הדמויות הבולטות ביותר בחיי העתונות בארץ. הפטמן פירסם מדי פעם בעתונות העברית שירים אקטואליים קצרים, במתכונת טוריו של צפנת (כמה

כיוון שרשימתנו זו מופיעה בעתון המוקדש לתולדות העתונות היהודית, נזכיר כי כמה מהשירים עוסקים בעתונות היהודית בפולין, ובעיקר במאבק בין שני העתונים, "היינט" ו"מאמענט". כך, למשל, בשיר "שני כתובים המכחישים זה את זה" (עמ' 27):

יש לנו שני עתונים
המכחישים זה את זה;
קוראים תגר איש אל אחיו,
והמריבה - ממש "פפ"...

יוסף הפטמן - איור של נח בי

עתון אחד כי רק יאמר:

"בע" או "מע", או "ביום" או "באם" -
בא השני ומודיע:
"להד"ם ולהד"ם!"

מזכיר משהו?

גם השיר האחרון שנצטט מתוך הספר, והפעם במלואו, נוגע לעתונות בכלל, ולא רק לזו שבפולין בשנות ה-20. זהו השיר "לאט לך עם הנייר..." המוקדש "לחוק העתונות החדש", שהוחק אז בפולין (עמ' 100):

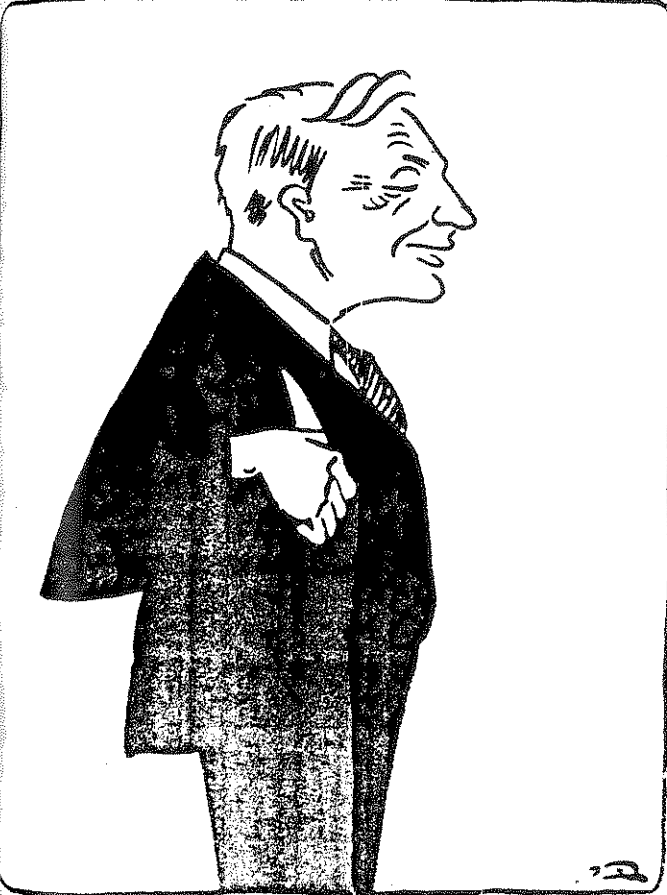
ותצא הפקודה מראשי שלטונות,
במלוכה השביעית - פירושה: עתונות -
הנותן החופש לעט בן הקסת,
לטייל במדינה כמטחורי-קשת.

כבר די לו לעט של הסופר המהיר
לכרכר ולפזז ולקפץ כשעיר;
לכרכר ולפזז על שדה-הגליון,
בנקודות השחורות להקים השאן.

מעתה תהיינה כבר קטנות הפסיעות,
לאט לו לקולמוס לנגוע במציאות!
כי למה לו לכתוב על פולין המדינה?
הן יש הוננולולו וקונגו וחינה [סין]

ונגה ומאדים - מזלות, כוכבים -
ודגים ופרגים הפרים ורביים;
וגם ברקיע לטייל יש שבילין
ואפשר גם לכתוב על "עידוב תבשילין".

אם כן, אפוא, למה לנגוע בכרכרים

נח בי

פותח גם הוא בקופלטים (כתיים בני שתי שורות) בנוסח צפנת:

אחטא בשפתי, אפתח פה לשטן:
חשקה נפשי מאוד בפרדסיל קטן.

רק שמונה דונאם, רק שמונה דונאם,
ואני מאושר וחלקי כבר מונעם.

גם השיר הבא בספר, "חבנית של בניין", (מתוך "הארץ", 17 בדצמבר 1931), עוסק בבעיות של נכסי דלא נידי, או מצוקת הדיוור בארץ, בעיקר בקרב הרווקים:

בשם משפחות "קטנטנות"
ובשם של אלפי רווקים
אני בא בטענות ומענות
אל בוני "מגרדי השחקים".

בונים אתם כאן היכלים,
"ממליטים" את אדמת החולות;
אך דירות בנות חמישה חדרים
עולות על הצורך, עולות.

יהודה קרני - איור של אריה נבון

"ממליטים" הוא, כמובן, חידוד הקשור בכיסוי האדמה ב"שלמת בטון ומלט", כדברי השיר האלתרמני, המאוחר יותר. בסוף הפזמון מתחנן המשורר לקבלנים:

והעיקר: זכרו את הרווק.
גמלו גם עליו את החסד.
לבחור מתגולל באבק
בנו חדר קטן עם מרפסת.

מהם כונסו בספר שיצא לכבודו). הזכרנו כבר את השיר שפירסם ב-1925 לכבוד פתיחת האוניברסיטה העברית. שמונה שנים אחר כך, ב"ט באלול תרצ"ג (1933), הופיע במדור "בפנים שוחקות" שב"דואר היום", שיר בן ארבעה בתים וחצי, ללא ניקוד, בחתימת י. הפטמן. שם השיר "פזמון מפראג", והוא פותח בשורות הבאות:

מה מצ'כיה, מה מפראג?
הולך קולם של אילני סרק.

כל בטלן, מנהיג או נהג,
גרוש, נשוי או רווק
מדברו ישא כרכ או מג,
וציטטות יביא מאבק ומקק.

השיר אינו עוסק בפלישת הגרמנים לפראג, שאירעה רק כעבור מספר שנים, אלא בקונגרס ציוני רב נאומים, שנערך בעירו של "הגולם", והוביל להחלטה שפירושה פילוג ("והמרצע יוצא מתוך השק: / סוף דבר: פלג ופלג!!!").

בשנת 1924 — כשנה לפני שהחל "בעל הטורים" בפירסום טוריו ב"היום" הווארשאי — עלה ארצה המשורר יהודה קרני, וכעבור זמן קצר החל לכתוב ב"הארץ". האם הכיר קרני את "בעל הטורים"? קרוב לוודאי. אם לא הוא, ודאי קיבלו עורכיו, עורכי "הארץ", בקביעות את העתונים היומיים העבריים מפולין, ואולי היפנו את תשומת לבו לטורים מן הגולה, והציעו לו לנסות את כוחו בכתובת טור דומה. ואולי לא נזקק קרני לצפנת. כותב דן מירון, בהקדמתו לשלושת הכרכים של שירי קרני, שיצאו בעריכתו:

קרני לא היה סגור לחלוטין בעולמו של ה"אני" השירי. אדרבא: למן עלייתו ארצה, ובעיקר למן הצטרפותו בשנת 1924 למערכת "הארץ", העמיד את עטו לרשות כתיבה עתונאית-ציבורית, שבה הגיב בשנינות ובחן פיוטי על ענייני היום — ענייני ציבור, לבטי הציונות, סכסוכי פוליטיקה, הוויות תרבות וספרות, תקנתה של תל אביב ורווחת אזרחיה וכו'. במשך עשרים וחמש שנים כתב מאות רבות של "טורים" עתונאיים שיריים כאלה, שפורסמו בעיקר במדור "שיר של יום" ב"הארץ", אך לא רק בו.¹⁹

"קרני לא היה המשורר היחיד שפנה בשנות העשרים לאפיק יצירה זה, מוסיף שם מירון. "הפנייה אל השירה העתונאית היתה מסימני התקופה (גם בספרויות אירופה) ונתגלמו בה, מחד גיסא, המגמה לקירוב השירה הרצינית אל היומיום וכן נטייתם של משוררים לרתום את עצמם למפעלים ציבוריים ופוליטיים במסגרת אידיאולוגיה של engagement ספרותית."

רבים מטוריו של קרני מצויים כיום בהישג יד, בזכות שלושת הכרכים שהוציא דן מירון, ולכן לא נרבה לצטט מתוכם. רוב השירים האקטואליים שנכללו בהם הם מתחילת שנות ה-30 ואילך. השיר "פוליטון קטן" (שילוב של "פוליטון" ו"פוליטי" — כרך ג', עמ' 203), שהופיע לראשונה ב"הארץ", ב-14 באוקטובר 1931,

והשיר מסתיים בשורות:

ולמה משרדים עם מאות חדרים,
על כספי הציבור לא הסת?
ולמה כל כך הרבה "יושבי קרנות"?
תפסת מרובה לא תפסת!?

אלכסנדר פן. בראיון עם יעקב אגמון, שנערך ופורסם לראשונה בשנת 1972 (ופורסם שוב בספר "שאלות אישיות" לאגמון, שיצא לא מכבר) הזכיר פן, שהוא זה שהכניס את השיר הפוליטי השבועי לעתונות העברית. לדבריו, כשעבד ב"דבר", בשנים 1931/32, פירסם שם מספר פזמונים פוליטיים, אך בשל הצנזורה הפנימית המחמירה שהופעלה עליו על ידי עורכי העתון, נסוג עד מהרה מן הכתיבה הסאטירית-פוליטית, ועבר לקטעי הומור מחורזים.²² גם מיכאל הרסגור, עורך ספר שיריו של פן, "לאורך הדרך", טוען שם בהקדמתו כי בזכות השירים האקטואליים הללו, שפירסם פן בעתונות בשנים תרצ"ב-תרצ"ד, לפני הופעת טוריו הראשונים של אלתרמן, הוא ראוי לכתר הראשוניות בתחום הטור המחורז הסאטירי בעתונות העברית²³ (נראה שהרסגור לא הכיר את שירת העתון של קרני).

במונוגרפיה על פן, "שלכת כוכבים", מקדישה חגיית הלפרין כמה עמודים לשמונה עשר הפזמונים הללו, ששניים מהם הופיעו בראשית שנת 1932 ב"השבוע למשפחה ולעם" (עובדה שפן העדיף לא להזכירה) ויתרם בעתון "דבר", כמשך ארבעה מחודשי שנת 1932 (שיר בודד נוסף הופיע ב"דבר" כשנתיים אחר כך).²⁴ כראוי לשירים בעלי "אופי אקטואלי מיוחד, המלווים את אירועי השעה", נדפסו גם השירים הללו לא במוסף הספרותי, אלא בעמודים האחרים של העתון, ללא ניקוד, ותחת שם העט המפתיע במקצת, כשמדובר באלכסנדר פן: "תנו רבנן".

מתברר שרוב השירים האלה של פן מתבססים באופן פארודיסטי על טקסטים ידועים, מקראיים, כספר איכה ("חזית העם מקוננת") או מסורתיים ("מה נשתנה"), או על טקסטים ספרותיים משל ביאליק ("בין נהר פרת"), טשרניחובסקי ("כחום היום") ועוד. הפזמון הראשון שנדפס ב"השבוע" — שהוא גם ראשון הפזמונים שראו אור — וחמשת הפזמונים הראשונים שנדפסו ב"דבר" מתייחסים, כדברי הלפרין, "לנושאים שונים במדיניות חוץ ופנים. הנושאים מן הפוליטיקה העולמית הם התוהו ובוהו שהשתרר בעולם בין שתי מלחמות עולם, ועידת פירוק הנשק, עליית היטלר לשלטון, מלחמת יפן-סין." (אחרי פזמון זה, החמישי, לא כתב עוד פן בשנה ההיא על עניינים הקשורים בפוליטיקה העולמית). ואילו הנושאים "מענייני פנים" עוסקים ב"מועצת רמת גן המקפחת את זכויות חברי ההסתדרות, עיריית תל אביב המשבחת את הסתדרות בעלי הבתים, ביקורו של אלפונסו מלך ספרד בארץ ישראל, ניצול עבודתם של הברווזים בידי ממשלת המנדט, שכינתה בבית החרושת למצות וכדומה."²⁵

אשר לצנזורה הפנימית שהופעלה על פן, לדבריו, מציינת הלפרין כי "ניתן לשער, כי העורכים אכן ביקשו לראות את טוריו הסאטיריים של פן קודם פירסומם, אולי כדי לוודא שהם מתאימים לקו הפוליטי של העתון. דבר זה הצמיח, כנראה, מירות בלבו של פן, והוא ויתר לאט לאט על הצד הסאטירי והפוליטי והסתפק בקטעי הומור."²⁷ עד שעזב את העתון. עוד סאטיריקן, שנאלץ לשלם מחיר על "חוצפתו". כשמלאו ל"דבר" כ"ה שנים, וביבליוגרף

אגב, בגיליונות הראשונים של "העם" מופיעים במוסף לספרות בימי ר' גם כמה שירים של אוריאל הלפרין, הוא יונתן רטוש, שחש קירבה רבה למחנה הרוויזיוניסטי. רובם נכתבו כתגובה על אירועים אקטואליים, כפי שמציין הביוגרף שלו, יהושע פורת בספרו "שלח ועט בידו".²¹ שנים מספר אחר כך יפרסם רטוש גם טורים סאטיריים ממש ב"הירדן". (בין חידושי הלשונות הרבים של רטוש נזכיר כאן את הפועל "לטוור" — לכתוב טור קבוע בעתון. "טוור", על משקל דוור או סוור, הוא אפוא בעל טור כזה).

ומול השירים שהופיעו בעתוני "המחנה הלאומי": כשנתיים אחר כך, עם עליית הנאצים לשלטון בגרמניה, הופיע בראש הטור הראשון של אחד מעמודי "דבר" (20 באפריל 1933) שיר בלתי מנוקד בן ארבעה בתים קצרים, במתכונת שירי צפנת והפטמן, בחתימת "מנדל" (מיהו?), וכותרתו: "חום-כלום, קליפת השום". השיר מלגלג על המדים החומים של אנשי בית"ר בצל עליית הנאצים:

לביתר ולביתרח
המדים הם התפארת.
ולתפארת גם עטרת:
גאון ביתר — הוא צבע חום!

צבע זה מזכיר עונן הוא,
לכל לב שקצת נבון הוא.
אך ביתרים הן נדונו
לעיוורון: הם בעלי מום!

הטירוף של צלב-הקרב
סכנה של דם והרס,
השנאה מלאת הארס
לביתר — כל זה לא כלום!

ואו בוז ירחש זקן וילד,
ובו יראו תנועה איזולת,
שמשקלה — קליפת-השום.
לביתר כל זה לא כלום!

"תנו רבנן" — ואלכסנדר פן

בשנה שבה הופיעו ב"הארץ", ב"דואר היום" וב"העם" השירים שציטטנו לעיל, היא שנת 1931, החל לעבוד ב"דבר" המשורר

נתן אלתרמן

מרהיבים, עד ששירתו העתונאית השכיחה במידה רבה את זו שקדמה לו, לרבות שירת העתון של קרני.³⁰

1. חנן חבר, "שבחי עמל ופולמוס פוליטי", בספר "הספרות העברית ותנועת העבודה" (עורך: פנחס גינזברג), באר שבע תשמ"ח, עמ' 116-157. וראה גם: איתמר אבן זוהר, "הצמיחה וההתגבשות של תרבות עברית מקומית וילידית בארץ ישראל (1882-1948)", קהדרה, 6, ירושלים תש"ם, עמ' 190-165.
2. דן אלמגור, "יסודות עממיים וסאטיריים בספרות המקאמות העברית", בספר "עד עצם היום הזה" (עורכת: תמר אלכסנדר), גבעתיים תשנ"ג, עמ' 96-61.
3. כמה מן השירים הללו נכללו באנתולוגיה "שחוק פינו" (עורך: אפרים דירדזון), תל אביב תשי"ג.
4. וראה: אוריאל אופק, "היומון היחיד בעולם לילדים", קשר, 3, תל אביב 1988, עמ' 117-113.
5. גליה ירדני, "דיליז'אנס לשנים ראשונות", ירושלים 1965.
6. שם, עמ' 292.
7. שם, עמ' 324.
8. שם, עמ' 187-186.
9. ישראל רב פרומקין, עורך "חבצלת" בירושלים במשך כארבעים שנה. שם, עמ' 193.
10. שם, עמ' 196.

מובהק כקרסל פירסם את רשימת כל המשתתפים שכתבו אי פעם בעתון זה, לא נזכר ביניהם שמו של בעל "ותנו רבנן", וכנראה לא במקרה. ו"עובדת היותו (של פן) בין מניחי היסוד לטור הפוליטי המחורזו בעתונות הארצישראלית — נשתכחה."²⁸

האם הכיר אלתרמן, יליד וארשה, את טוריו של צפנת? האם הכיר את שיריהם הסאטיריים של סילמן, בן ישי, הפטמן או "כרפס"? זאת לא נדע. אך אין ספק בכך שהכיר את כתיבתם של המאירי והרוסי — קודמיו בחיבור פזמונים לקברטים התל אביביים — וכן את טוריהם של קרני ב"הארץ" ושל פן ב"דבר". ברבים משירי "רגעים" ו"הטור השביעי" ניתן לראות השפעות לפחות של פזמוני המאירי וקרני. כותב דן מירון: "אלתרמן פתח את שירתו העתונאית במוקד התל אביבי שנקבע על ידי קרני. --- [הוא] עשה זאת בכשרון כה מסנוור עד שהשקיע באפלה כל ניסיון שקדם לזה שלו."²⁹ ושלושה עמודים קודם לכן הוא כותב:

ב"שיר של יום" של קרני הונח המסד שעל גביו הציב אלתרמן את היכל הרגעים והטור השביעי שלו; שכן אלתרמן נטל את השיר העברי העתונאי בדיק במקום שבו הניחוהו משוררי שנות ה-20, ובראשם קרני, והוא עשה שימוש מלא בהישגיהם, בייחוד בעצם הלגיטימיות שהעניקו לו.אנר.

--- כשרונו של אלתרמן בשיר העתונאי היה כה מזהיר והישגיו כה

- החרדים התנגדו בשנות ה-20 להשתתפות נשים בבחירות אליו.
19. דן מירון, יהודה קרני – שירים, ירושלים תשנ"ב, עמ' קמ"ד.
 20. ועידת סן-דמו נערכה באפריל 1920 ובה הוחלט למסור לבריטניה את המנוט על ארץ ישראל. הדבר נחשב להישג של ד"ר וייצמן, בהמשך להשגת הצהרת בלפור.
 21. יהושע פורת, "שלח ועט בידו", תל אביב תשמ"ג, עמ' 56-58.
 22. יעקב אגמון, שאלות אישיות, תל אביב 1994, עמ' 280.
 23. מיכאל הרסגור, לאורך הדרך, תל אביב תשט"ו, עמ' 6.
 24. חגית הלפרין, שלכת כוכבים, תל אביב תשמ"ט, עמ' 210-217.
 25. שם, עמ' 211.
 26. רופוס דניאל אייזקס (1860-1935) המרקוז הראשון מרדינג (בטעות מכנים אותו בארץ רידינג) משפטן ומדינאי יהודי אנגלי. היה בין שאר תפקידיו, משנה למלך בהודו ויו"ר חברת החשמל הארץ ישראלית.
 27. חגית הלפרין (הערה 24 לעיל), עמ' 212.
 28. שם, עמ' 213.
 29. דן מירון (הערה 19 לעיל), עמ' קמ"ט.
 30. שם, עמ' קמ"ה-קמ"ו.
11. ג. קרסל, אוצר ספרות ההומור, הסאטירה והקריקטורה בא"י, תל אביב תשמ"ד.
 12. הכוונה לקודטוריון – הגהלה, חבר נאמנים. הקודטוריון של הטכניון החדש בחיפה, שהתכנס בברלין, החליט תחילה ששפת ההוראה במוסד תהיה גרמנית. לאחר מכן, בלחץ "מלחמת השפות" בארץ וההתנגדות ברחבי העולם היהודי, שינה את החלטתו ותמך בעברית.
 13. יושה על מדין – כינוי מליצי לדיינים היושבים על כס המשפט (מילון אבן שושן).
 14. דן אלמגור, "זמורות יבשות", בספר "בת תימן" (עורך: שלום סרי), תל אביב תשנ"ג, עמ' 391. כן ראה ההערות למאמר "בת תימן בפזמון העברי", שם, עמ' 365-381. הנוסח המלא של השיר על גלות וצער החימים יופיע בגיליון הקרוב של כתב העת "אפיקים".
 15. ראה למשל שירו על "ליטא השטוחה", בספרו של מנחם גנסי, "דרכי עלי במה", תל אביב תש"י, עמ' 78.
 16. ג. קרסל, לכסיקון הספרות העברית בדורות האחרונים, עמ' 722.
 17. המלה בנקבה, כפי שהיה מקובל בימים עברו.
 18. המוסד הנבחר העליון שלי היישוב היהודי בארץ ישראל בימי המנדט.